

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV SLAVISTICKÝCH A VÝCHODOEVROPSKÝCH STUDIÍ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Historické výklady jazykového systému litevštiny

Historical interpretations of Lithuanian language system

Autor: Michal Vaněk

Vedoucí: doc. RNDr. Tomáš Hoskovec, CSc.

2008

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité prameny a literaturu.

Michal Vaněk v. r.

Obsah

1	Úvod	4
2	Christian Stang: <i>Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen</i>	5
2.1	Informace o autorovi	5
2.2	Základní charakteristika výkladu	5
2.3	Popis hlavních částí knihy	8
2.3.1	Hláskosloví	8
2.3.2	Nominální flexe.....	12
2.3.3	Sloveso	19
3	Jonas Kazlauskas: <i>Lietuvių kalbos istorinė gramatika</i>	31
3.1	Informace o autorovi	31
3.2	Základní charakteristika výkladu	31
3.3	Popis hlavních částí knihy	33
3.3.1	Historie akcentuace	33
3.3.2	Historie substantivní deklinace.....	41
3.3.3	Z historie slovesa.....	46
4	Závěr.....	55
5	Resumé	58
6	Summary	59
7	Použitá literatura.....	60

1 Úvod

Cílem diplomové práce je rozebrat dva výklady vývoje litevského jazykového systému, které reprezentují specifické přístupy k popisu historie jazyka. Srovnáním obou výkladových systémů lze zároveň sledovat, jak se v průběhu 20. století měnily priority a metody popisu jazyka a jeho historického vývoje.

Prvním studovaným výkladem je monografie norského baltisty a slavisty Christiana Schweigaarda Stanga *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*¹, druhým kniha litevského baltisty Jonase Kazlauskase *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*². Mezi baltisty je obecně známo, že přístupy obou autorů k výkladu historického vývoje jazyka jsou odlišné. V práci se pokusíme o paralelní rozbor obou výkladů z hlediska jejich výstavby a argumentace a o vysledování jejich základních rozdílů i společných rysů. Bude nás zajímat, jaký odborný záměr autoři měli a jak jej ve svých textech realizovali. Oba autoři nejprve zařadíme do historického kontextu, popíšeme obecné rysy a metodická východiska jejich prací, následně se budeme věnovat struktuře, terminologickému aparátu a prostředkům, s jejichž pomocí autoři vykládají zkoumané jevy a položky. Poté, co postupně prostudujeme jednotlivé výklady, pokusíme se v *Závěru* o shrnutí získaných poznatků a vzájemné srovnání obou výkladů, a to s přihlédnutím k referenční publikaci Jānise Endzelīnse *Baltu valodas skaņas un formas*³.

1 Stang, Christian. 1966: *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget.

2 Kazlauskas, Jonas. 1968: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. Vilnius: Mintis.

3 Endzelīns, Jānis. 1982: *Baltu valodas skaņas un formas*. In: Darbu izlase IV, 2. daļa. Rīga: Zinātne.

2 **Christian Stang: *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen***

2.1 **Informace o autorovi**

Christian Schweigaard Stang (15. 3. 1900 – 2. 7. 1977) byl významný norský jazykovědec, baltista a slavista, člen Norské akademie věd (v letech 1964–1971 její předseda). Studoval v Oslu, Paříži (mj. u A. Meilleta), Londýně, v Rize, kde navštěvoval přednášky J. Endzelinse, ve Vídni (přednášky N. Trubeckého aj.), delší dobu studijně pobýval v Litvě a opakovaně se tam vracel. Seznámil se s K. Būgou, J. Jablonskisem, A. Salysem aj., studoval také litevská nářečí, a to i přímo v Litvě. Ch. Stang se zabýval jednak baltskými jazyky, např. *Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažoydas* (1929), *Das Fischerlitauisch in Preussen* (1933, spolu s J. Gerulisem), *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen* (1966), jednak slovanskými jazyky, a to jak ve srovnání s baltskými jazyky, např. *Das slavische und baltische Verbum* (1942), *Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slavischen, Baltischen und Germanischen* (1972), tak samostatně (*Slavonic Accentuation* (1957), *Die westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen* (1935), *Die altrussische Urkundensprache der Stadt Polozk* (1939)⁴.

2.2 **Základní charakteristika výkladu**

Stangova *Srovnávací gramatika baltských jazyků* byla publikována ještě před vydáním druhé námi analyzované práce, Kazlauskasovy *Historické gramatiky litevštiny*. Z edičních důvodů však už Jonas Kazlauskas neměl možnost Stangovo dílo reflektovat na stránkách své monografie. Zhodnotil ho až poz-

4 Ambrazas, Vytautas a kol. 1999: *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. (upraveno, pozn. MV)

ději časopisecky⁵.

Cílem Christiana Stanga bylo vytvořit dle možností vyčerpávající, obsáhlou historicko-srovnávací mluvnici baltských jazyků, která by nejen shrnula dosavadní znalosti, ale rovněž nabídla nové, neotřelé hypotézy. K napsání práce se rozhodl, ačkoli si byl vědom, že dosud není důkladně probádán veškerý dostupný historický a dialektologický materiál, který by ještě mohl ozřejmit mnohé sporné body. Tímto přístupem, jak uvidíme později, se odlišuje od J. Kazlauskase, jenž za prioritu pokládal důkladné prozkoumání dílčího litevského materiálu (popř. materiálu ostatních baltských jazyků).

Stang v názvu knihy u slova gramatika neužívá přívlastku „historická“ (jako Kazlauskas), nýbrž srovnávací, přesto lze předpokládat, že srovnávací gramatika autora, jenž je metodicky a terminologicky zakotven stále ještě v mladogramatickém diskursu, bude mít diachronní, historicko-srovnávací zaměření. Tento předpoklad ostatně další analýza zřetelně potvrzuje.

Autor knihy analyzuje vývoj všech baltských jazyků, přesto lze najít disproporce v zastoupení jednotlivých jazyků. Nejvíce je zastoupena litevština, následuje lotyština a na posledním místě co do rozsahu výkladu je pruština, jejíž studium je velmi komplikováno malým množstvím dochovaného jazykového materiálu. Vzhledem k velké dialektální rozrůzněnosti baltských jazyků a vzhledem k pozdnímu vzniku spisovné litevštiny a lotyštiny se Stang věnuje i vývoji baltských nářečí.

V úvodní kapitole se autor snaží ukázat, jaké možnosti má a jakým problémům musí čelit lingvista usilující o popis historického vývoje baltských jazyků. Limitujícími faktory jsou zejména nedostatek starších autentických textů v baltských jazycích, jenž je dán skutečností, že tradice písemnictví v baltských jazycích sahá přibližně pouze do poloviny 16. stol. To z hlediska historicko-srovnávacího bádání baltské jazyky velmi znevýhodňuje oproti ji-

⁵ viz *Baltistica IV (1)* (1968) Vilnius: Mintis.

ným indoevropským jazykům, u nichž máme dochovány až o řád starší písemné památky. U pruštiny je situace navíc komplikována tím, že vymřela již před rokem 1700 a sporé pruské písemné památky jsou převážně dílem německých pastorů, jejichž znalosti pruštiny nebyly dostatečné.

Stang krátce hovoří o areálu baltských jazyků a jejich vztahu k okolním jazykovým skupinám – k jazykům ugrofinským, konkrétněji baltofinským, a jazykům slovanským. Klade si otázku, jak baltské jazyky vymezit a jakými svými společnými rysy se baltské jazyky odlišují od ostatních skupin indoevropských jazyků. Uvedené charakteristické rysy zahrnují jevy z oblasti fonologie, morfologie, lexikologie a onomastiky.

Blíže se pak věnuje vztahu baltských a slovanských jazyků, který byl dlouhou dobu předmětem indoeuropeistického bádání. Stang shrnuje názory na uvažovanou balto-slovanskou jednotu a podobně jako při vymezení baltských jazyků jako skupiny ukazuje na rysy, jež mají slovanské jazyky společné s jazyky baltskými, a to jako celkem, či pouze jednou jejich větví, tj. s jazyky západobaltskými (pruština) a východobaltským (litevština a lotyšština), a na rysy, jimiž se baltské a slovanské jazyky společně odlišují od ostatních indoevropských jazyků. Nakonec představuje svůj názor, že baltské a slovanské jazyky se po určitou dobu po rozštěpení praindoevropských nářečí vyvíjely společně, byť nešlo o jednotu. Rysy, které jsou vlastní baltským i slovanským jazykům, ale nenacházíme je u jiných indoevropských jazyků, hodnotí jako balto-slovanské změny původního indoevropského stavu.

Christian Stang se ve své *Srovnávací gramatice baltských jazyků* věnuje pouze fonologii, morfonologii a morfologii. Maximální jednotkou popisu jazyka v tomto výkladu je slovo. Mimo zájem autora stojí systematický výklad vývoje slovo tvorby a syntaxe. V centru jeho pozornosti je především rekonstrukce předpokládaného prabaltského stavu jednotlivých jevů, rozdíly mezi stavem prabaltským a obecně indoevropským, srovnání stavu prabaltského se stavem v dochovaných baltských jazycích a jejich dialektech.

Kniha je rozdělena na tři základní celky: 1. Hláskosloví (*Lautlehre*), 2. Nominální flexe (*Die Nominalflexion*) a 3. Sloveso (*Das Verbum*). V úvodu knihy se zkoumají vztahy mezi baltskými a slovanskými jazyky.

2.3 Popis hlavních částí knihy

2.3.1 Hláskosloví

Výklad historie baltského fonologického systému je rozdělen na kapitoly zabývající se vokalizmem a konsonantismem v obecné rovině, vokalizmem a konsonantismem na konci slova a prozodií. Tou se pak Stang ještě speciálně zabývá u výkladu nominální flexe a slovesného systému. Ve fonologické části využívá Stang vnitřní rekonstrukce pouze minimálně. K této metodě přistupuje pouze u výkladů změn pozice přízvuku u jména a slovesa, ty však nejsou obsaženy ve fonologické části výkladu.

Baltský vokalizmus je zde podle tradice roztríděn na samohláskové fonémy a diftongy, mezi něž jsou zahrnuty i diftongy se sonantovou složkou. Autorovou snahou je ukázat baltské korespondence indoevropských samohláskových a dvojhláskových fonémů.

Stang na základě dochovaných baltských jazyků nabízí následující podobu pravděpodobného prabaltského systému vokalických fonémů:

$$\begin{array}{cc} i, \bar{i} & u, \bar{u} \\ e, \bar{e} & \bar{o} \\ a, \bar{a} & \end{array}$$

Jde o klasické trojúhelníkové uspořádání krátkých a dlouhých samohláskových fonémů, které je bilaterálně symetrické, s výjimkou neexistujícího krátkého protějšku k dlouhému \bar{o} . Podle Stanga se jedná o mezičlánek mezi vokalizmem indoevropským a vokalizmem v baltských jazycích. V oblasti jednotlivých vokalických fonémů je v centru autorova zájmu hlavně snaha

ukázat indoevropské korespondence litevských samohláskových a dvojhláskových fonémů.

Co se týče dvojhlásek, konstatuje se, že kromě dvojhlásek *ai*, *ei*, *ui*, *au* existují v baltských jazycích ještě „stoupavé“ dvojhlásky a kromě těchto dvou skupin vokalických diftongů se tu v souladu s tradicí za diftongy pokládá i spojení krátkého vokálu a sonanty. Tento přístup Stang zdůvodňuje skutečností, že oproti krátkým vokálům *e*, *a*, *i*, *u* tyto diftongy připouštějí obojí intonaci. Píše, že v dialektech lze nalézt i další diftongy. Na základě nářečních dokladů nabízí možnost, že prabaltština mohla alespoň zčásti uchovávat protiklad normální diftong (Normaldiftong) : dlouhý diftong (Langdiftong). Z fonetického hlediska moderní baltské jazyky vykazují rozdíl mezi dlouhými a krátkými diftongy. Uvádí příklad současné spisovné litevštiny, kde kvantitu podřizuje intonaci a diftongy s akutovou intonací označuje za dlouhé a s cirkumflexovou za krátké. Pro prabaltštinu nakonec předkládá následující model dvojhláskového systému:

<i>ěi, ēi</i>	<i>ōi</i>	<i>ěu, ēu</i>	<i>ōu</i>
<i>āi, āi</i>		<i>āu, āu</i>	

a přidává k němu ještě diftongy se sonantou: *ěr, ēr* a *ār, ār*

Dále je Stangův výklad diftongů značně neuspořádaný. Cílem zřejmě bylo vyložit prabaltské diftongy, jejich vývoj směrem k současnému stavu a jeho indoevropské souvislosti, na některých místech však není zcela zřejmé, zda se vychází od předpokládaného prabaltského stavu, nebo od dochovaných baltských diftongů. Diftong *eu* se nevykládá vůbec. Dále se popisuje nářeční vývoj *i-* a *a-*diftongů a nazální diftongy v jednotlivých baltských jazycích.

Baltský konsonantismus Stang vykládá ve srovnání s konsonantismem slovanských jazyků (včetně praslovanštiny), pro něž předkládá dvě řady konsonantů s měkkostní korelací. Palatalizaci souhlásky vysvětluje palatalizačním elementem *ĵ*, který po souhlásce následoval, ale postupně mizel. Určit, zda stejná situace platila o začátku i pro baltské jazyky, je podle Stanga obtížné.

Pro prabaltštinu Stang nabízí konsonantický systém, v němž jsou konsonanty rozděleny podle znělosti na neznělé a znělé, třetí skupinu tvoří sonanty. Upozorňuje, že v baltských jazycích se okluzívy dělí jen na základě znělostní opozice, neboť indoevropské aspirované okluzívy ztratily aspirovanost a v baltských jazycích splynuly s neaspirovanými. Na to navazuje rozdělení baltských konsonantů podle způsobu tvoření, a to na okluzívy, sykavky a sonanty. Palatalizace je vykládána v samostatné kapitole. Pro současnou litevštinu uvádí Stang palatalizaci před *j*, které později zmizelo, a před samohláskami přední řady. V lotyštině měkkostní korelace chybí, v dialektech se však stav aspoň zčásti přibližuje litevštině. O palatalizaci v pruštině Stang píše: „Im Preussischen ist es wegen der schlechten Überlieferung unmöglich, ein phonologisches Bild der Palatalisationsverhältnisse zu geben.“⁶

Na stejné úrovni jako vokalismus, konsonantismus a palatalizace se dále popisuje chování baltských vokálů a konsonantů v koncové pozici. V případě konsonantů jde o sykavku *s* (v mnohem menší míře i **ž/š* – *aš*, *iš*), nazálu *n* (v baltských jazycích oproti některým indoevropským jazykům se v koncové pozici nevyskytuje *m*), která ještě v prabaltském období byla nedotčena, ale později se změnila na nazální vokál, který pak v baltských jazycích ztrácel nazalitu (s výjimkou některých žemaitských nářečí) a v litevštině se vokalizoval, v lotyštině se vokalizovaly dva ze vzniklých nazálních vokálů v koncové pozici, zbývající dva se diftongizovaly. Dále jde o likvidu *r* (*l* v koncové pozici se nedochovalo) a okluzívy, z nichž pro labiály a guturály chybějí v baltských jazycích doklady, dentály se již od indoevropských dob uplatňovaly jak v nominální, tak verbální flexi, ale v baltských jazycích v koncové pozici se nedochovaly.

U vokalismu v koncové pozici Stang uvádí, že v prabaltštině si původní dlouhé vokály uchovaly svou délku a krátké zůstaly krátkými. Rozdíl mezi

⁶ viz str. 103

dlouhými a normálními diftongy byl stále patrný, až v jednotlivých baltských jazycích došlo vlivem měnících se okolností ke krácení dlouhé vokalické složky diftongu. V litevštině se ve dvou- a víceslabičných slovech krátily v koncové pozici všechny akutové monoftongy a diftongy *ie*, *uo*. Výjimku tvoří 3. os. futura a ve spisovné litevštině dále *ai*, *ei*, *au*, které se nekrátí, nýbrž u nich dochází k metatonii na *aĩ*, *eĩ*, *aũ*. Dále se u litevštiny hovoří o krácení v jednoslabičných slovech a následuje podobně strukturovaný výklad u lotyštiny (kde však funguje jiný princip krácení) a pruštiny.

Samostatná podkapitola se věnuje prozódii. Tu Stang rozčlenil na čtyři části:

1. Kvantita a ablaut (*Quantität und Ablaut*),
2. Intonace a jejich původ (*Die Intonationen und deren Ursprung*),
3. Metatonie (*Die Metatonie*),
4. Přízvuk (*Iktus*).

Ve fonologické části se Stang věnuje prozódii poměrně málo, kniha však v příslušných částech o morfologii obsahuje ještě kapitoly o přízvuku v nominální flexi a slovesném systému. Ve fonologické části nenajdeme obecný explicitní popis baltského prozodického systému, zejména to, na jaké jazykové jednotky jsou vázány jednotlivé prozodické prostředky a jaký je mezi nimi vztah. Z dalšího výkladu konkrétních prozodických problémů lze však odvodit, s jakými prvky Stang pracuje. Přízvuk (*Iktus*) a intonace (*Intonation*) jsou pro něj dva samostatné, byť v určitých aspektech propojené prvky. Ve slově se vyskytuje jeden přízvuk, v některých litevských nářečích i vedlejší přízvuk (*Nebendruck*), jehož nositelem může být obecně kterákoli slabika. Konkrétní poloha přízvuku vychází z příslušnosti k akcentuačnímu typu, jenž je výsledkem jazykového vývoje. Oproti tomu nositelem intonace je dlouhá samohláska či dvojhláska (pravá či smíšená, tj. se sonantovou složkou). Nyní se určuje intonace pouze pod přízvukem, ale jak dále uvedeme, lze podle Stanga odvodit intonaci i v nepřízvučné pozici.

V kapitole o prozódii se zdůrazňuje, že vedle indoevropské kvality a kvantity vokálů si baltské jazyky uchovaly i ablautový systém coby významný produktivní faktor. Podrobněji se zde rozebírají i některé otázky obecně baltského ablautu ve vztahu k indoevropským ablautovým korelacím, ablautu v konkrétních baltských jazycích a také ve vztahu k souvislostem s dalšími indoevropskými jazyky.

Druhý oddíl kapitoly o prozódii se blíže věnuje intonacím a jejich původu. Stang popisuje stav systému intonací v jednotlivých baltských jazycích, a to jak v jejich spisovné normě, tak v nářečích, a srovnává baltskou situaci se situací ve slovanských jazycích (zejména praslovanštině a srbštině/chorvatštině, jež uchovaly intonaci). Zkoumá působení de Saussureova a Leskienova zákona a ukazuje, jak s jejich pomocí a srovnáním paralelního jazykového materiálu lze určit, že původně byly intonovány i vokály, které nyní intonaci nenesou, a lze určit i typ dané intonace.

S intonacemi těsně souvisí předmět zkoumání další kapitoly, a to otázky metatonie, tj. změna z jedné intonace na jinou intonaci existující v daném jazyce, ke které za různých okolností dochází ve všech intonovaných jazycích. Stang zde zkoumá různé konkrétní případy metatonie v baltských jazycích, a to s využitím srovnání s jinými indoevropskými jazyky i pomocí vnitřní analýzy materiálu aktuálně zkoumaného jazyka.

V kapitole o přízvuku je na začátku shrnuta situace v baltských jazycích (volný přízvuk v pruštině a litevštině a přízvuk převážně na první slabice v lotyštině) a následně se zkoumají vybrané otázky týkající se působení přízvukových zákonů, jeho postavení a pohybu v baltských jazycích.

2.3.2 Nominální flexe

V části o nominální flexi se Stang věnuje vývoji jmenných slovních druhů (substantiva, adjektiva, zájmena, číslovky) a také příslovcí, dále zkoumá otázky pohybu přízvuku v nominální flexi. Nejvíce prostoru je vzhledem k velkému množství různých kmenů věnováno výkladu vývoje substantivní

flexe. Pro jeho potřeby se tu užívají tradiční jmenné gramatické kategorie – pád, číslo a rod. Baltské jazyky Stang řadí k staršímu typu indoevropských jazyků, v nichž je role slova ve větě vyjádřena pomocí jeho formy, v nominální flexi tedy pomocí systému pádů. Zároveň však upozorňuje, že oproti indoevropskému prajazyku se v baltských jazycích výrazněji uplatňují i předložky.

Popisuje rozdíly mezi předpokládaným indoevropským pádovým systémem a pádovými systémy baltských jazyků. Stav v indoevropštině pokládá za výchozí a stav v baltských jazycích za výsledek vývoje směrem od indoevropštiny. Konstatuje, že na baltském území splynuly ablativ a genitiv do jednoho pádu, který teď označujeme jako genitiv. V litevštině a lotyštině došlo zároveň k přebudování indoevropského lokálu, který nabyl pomocí *en* inesivního významu. V litevštině a částečně i lotyštině nově vznikaly sekundární místní pády (ilativ, alativ, adesiv). Při odhlédnutí od výše uvedených sekundárních pádů uvádí Stang pro litevštinu a lotyštinu existenci následujících pádů: nominativ, vokativ, akuzativ, dativ, instrumentál, lokativ. Pro pruštinu (z doby dochovaných památek) konstatuje existenci nominativu, vokativu, akuzativu, genitivu a dativu, s pomocí příslušného jazykového materiálu se pak snaží ověřit, zda v pruštině existoval pád s lokativním významem a instrumentál.

Co se týká kategorie čísla, Stang říká, že litevština **uchovala** čísla tři – singulár, plurál a duál, přičemž duál se užívá jen na omezeném teritoriu a ve spisovném jazyce pouze zřídka. O duálu v lotyštině tvrdí, že **zanikl**, a v pruštině se podle Stanga nedochovaly žádné ověřené duálové tvary, pouze několik velmi sporných výrazů, které měly podle některých dokazovat existenci duálu v pruštině. Tím je problematika kategorie čísla vyčerpána.

U kategorie jmenného rodu Stang konstatuje, že pouze pruština si **uchovala** všechny tři rody (M, F, N), zatímco litevština a lotyštinu **ztratily** neutrum, a to už v předhistorické době. Litevský a lotyšský dvoučlenný rodový

system je hodnocen jako nový, zjednodušený, zatímco pruský tříčlenný rodový systém je pokládán za výchozí. Stang zmiňuje existenci bezrodého tvaru adjektiv v predikativní pozici. Tyto adjektivní tvary se však nevyskytují v atributivní pozici, kde by rozvíjely hypotetická substantiva středního rodu, proto podle něj nelze o tomto bezrodém tvaru hovořit jako o vlastním rodu. Srovnáním pruských neuter s jejich litevskými a lotyšskými ekvivalenty Stang ukazuje, že ve většině případů stará litevská a lotyšská neutra přecházela k maskulinu.

Z výše uvedeného shrnutí je patrné, že Stang popisuje vývoj baltských nominálních kategorií z indoevropského hlediska. Prvky dané kategorie v baltských jazycích (či jen v některém z nich), které nenacházíme v příslušných kategoriích starověkých indoevropských jazyků (zejména stará řečtina a stará indičtina), jež Stang implicitně chápe jako nejvěrnější odraz původního indoevropského stavu, hodnotí tak, že je baltské jazyky během svého vývoje ztratily. Naopak prvky, které jsou v baltských jazycích oproti starověkým indoevropským jazykům navíc, jsou interpretovány tak, že vznikly nově během dalšího vývoje. Tímto přístupem se Stang liší od J. Kazlauskase, který chápe baltské jazyky jako rovnocenné starověkým indoevropským jazykům, ačkoli tato otázka není v centru jeho zájmu. Indoevropské souvislosti vývoje baltských nominálních kategorií jej, byť nikoli primárně, také zajímají, ale neslouží mu pro výklad baltských nominálních (přesněji pouze substantivních) kategorií. Tento rozdíl v metodických přístupech je, jak uvidíme i dále, pro srovnávané práce charakteristický.

Stěžejní část kapitoly o vývoji baltské substantivní flexe tvoří charakteristika jednotlivých baltských deklinačních paradigmat. Stang je stejně jako Kazlauskas třídí podle jejich příslušnosti k indoevropským substantivním kmenům (*o*-kmeny, **i̯o*-kmeny, *ā*-kmeny, baltské *ē*-kmeny, *i*-kmeny, *u*-kmeny a konsonantické kmeny), kde je rozlišujícím prvkem historické zakončení kmene. Připomínáme, že ze synchronního pohledu se původní zakončení kmene interpretuje jako součást koncovky, protože s přechodem od kmenové dife-

renciace slovesných paradigmat k rodové se měnily hranice kmene a koncovky. Jako nejproduktivnější kmeny v baltských jazycích uvádí Stang *o*-kmeny a *ā*-kmeny, o konsonantických kmenech uvádí, že se dochovaly jen v omezené míře.

Způsob, jakým Stang vykládá paradigmata nominálních kmenů, spočívá v předvedení (v méně jasných případech ve snaze o rekonstrukci) tvarů jednotlivých pádů, a to předpokládaných tvarů prabaltských i příslušných tvarů v konkrétních baltských jazycích, popř. i v jejich nářečích. V centru zájmu je ukázat korespondence baltských tvarů v jiných, zejména starověkých indoevropských jazycích a v předpokládaných indoevropských tvarech.

Stang tvrdí, že není schopen představit systém tvoření baltských kmenů a ani to nepokládá za nutné, odkazuje na jinou literaturu (Leskien, Skardžius, Endzelins). Kromě charakteristiky deklinačních typů samostatně vykládá i baltské sekundární lokativní pády.

Po substantivech následuje výklad pronominální flexe. Zájmena se v tomto výkladu dělí podle své sémantické funkce na dvě skupiny – zájmena rodová (geschlechtige Pronomina), která mají schopnost kongruence, a zájmena osobní (persönliche Pronomina). V rámci první skupiny zájmen jsou představeny pronominální kmeny (pro rodová zájmena např. **ta-* (ten), **ši-/*šīa-* (tento), **(i)i-,*īa-* (zájmeno 3. os.), **di-*, **dīa-* (enklitické anaforické zájmeno), **ana-* (1. onen, 2. anafor.), **aūa-*, **ka-* (kdo), *kuris*, *kurš* (interog. a relat.), **katara-* (který z obou) aj.). Výklad obou skupin je uchopen jako inventář předpokládaných prabaltských tvarů, k nimž se zde uvádějí jejich ekvivalenty v jednotlivých baltských jazycích a jež se srovnávají se stavem v ostatních indoevropských jazycích, včetně předpokládaného výchozího indoevropského tvaru. U zájmen se postupuje po jednotlivých pádech obou čísel. Osobní zájmena Stang rozděluje na základě gramatického čísla na zájmena singuláru, plurálu a duálu, přičemž k duálovým osobním zájmenům patří jen *mudu*, *mudvi* a *judu*, *judvi* v současné litevštině. Dále je důležité uvést

Stangovu připomínku, že indoevropská pronominální flexe se dobře dochovala v pruštině, zatímco v litevštině a lotyštině byly některé pronominální tvary nahrazeny substantivními.

Adjektivní tvary vykládá Stang tak, že samostatně popisuje dvě skupiny adjektiv vytvořené podle příslušnosti jejich členů k vokalickým adjektivním kmenům *-o-/-ā-*, *īo-/-ē-*, *-u-/-ī(iā-)* a ke konsonantickým adjektivním kmenům obsluhujícím participia a dále poukazuje na následující specifika adjektiv v jednotlivých baltských jazycích. Konstatuje, že první typ je v baltských jazycích podobně jako v jiných indoevropských jazycích nejčastější a že z adjektivních *i*-kmenů se dochovaly pouze zbytky. Pruská adjektiva podle něj v zásadě zachovala substantivní flexi, zatímco litevská a lotyšská adjektiva přešla k pronominální flexi. V lotyštině se navíc pronominální flexe rozšířila dokonce i na substantiva. V litevštině existují velké významové a syntaktické rysy substantivní flexe u adjektivních *īo*-kmenů. Pro baltské a slovanské jazyky je typická určitá forma adjektiv, jež se tvoří připojením zájmena **-jo-* k tvaru adjektiva.

V rámci výše uvedených skupin jsou zkoumány nejprve otázky vývoje jednotlivých kmenů, zbytek tvoří výklad stupňování adjektiv, výklad složených adjektiv a nakonec adjektivních adverbíí. U adjektivních kmenů vykládá Stang původ jednotlivých pádových tvarů adjektiv v pruštině, litevštině a lotyštině a jejich indoevropské a baltské souvislosti. U stupňování upozorňuje, že v litevštině a lotyštině byla původní, poměrně nepravidelná stupňovací flexe nahrazena běžnými flekčními typy. Další výklad se zabývá inventářem tvarů a morfologickými prostředky komparace adjektiv v synchronním i diachronním pohledu.

Komparativ se v litevštině tvoří pomocí sufixu *-esnis*, což je původní *i*-kmen, *-es-* + *-ni-* (*-es-* ← **-ies-* ← IE kompar. sufix **-je/os-* (**-is-*)). V lotyštině se komparativ tvoří pomocí sufixu *-āka-* (srov. *-okas* v litevštině). V pruštině uchovala některá adjektiva indoevropské tvoření komparativu po-

mocí *-is-. Stang shrnuje, že staré superlativní tvary se v baltských jazycích neužívají, litevština tvoří superlativ pomocí sufixu *-iausias*, lotyšština spojením formy *vis* (G.PL od *visu*) s tvarem komparativu. V pruštině se sice dochovaly určité zbytky původních superlativních forem, ty však již nesloužily ke stupňování. Pruský superlativ se tvořil pomocí prvku *ucka*, po němž následuje tvar pozitivu nebo komparativu. Stang zároveň uvádí, že v pruštině lze nalézt stopy starého komparativního systému (starší komparativ na *-is-* a mladší na *-ais*, superlativ s tvořením pomocí IE *-^omo-).

V podkapitole o složených adjektivech je opět v centru autorova zájmu jak inventář tvarů, konkrétně pádových forem složených adjektiv, tak morfológické prostředky jejich tvoření. Stang vysvětluje, že složená adjektiva v baltských jazycích vznikla spojením jmenného (krátkého) tvaru adjektiva se zájmenem *i-/i e/o*, přičemž oba tvary jsou vždy ve stejném pádě. Tvar vyjadřuje určitou formu adjektiva a kromě baltských jazyků se vyskytuje i v jazycích slovanských. Upozorňuje, že v baltštině původně nemusel pronominální element následovat nutně po adjektivu, ale mohl být u prefigovaných adjektiv i mezi prefixem a adjektivem. V litevštině je vývoj nejjasnější, v zásadě ho můžeme zpětně sledovat až do období, kdy adjektivní i pronominální složka měly své plné podoby. Stang uvádí paradigma pro litevská složená adjektiva podle Senna.

Dále je předvedeno lotyšské paradigma pro složená adjektiva s poznámkou, že určité tvary adjektiv prošly větším vývojem než v litevštině a dnes již je nelze vždy jasně analyzovat.

Stojí za pozornost, jak Stang zachází s baltskými adverbii. Rozděluje je do dvou skupin, a to na adverbia tvořená z adjektiv pomocí sufixu *-ai*, např. litev. *labaĩ*, lot. *labi*, prus. *labbai*, jež tvoří součást výkladu vývoje slovního druhu adjektivum, a adverbia odvozená od zájmených kmenů, která dále v knize vykládá jako samostatný slovní druh. U deadjektivních adverbii lze na konkrétním příkladu velmi dobře doložit, o co šlo Stangovi v jeho výkladu

především a jaký přístup je pro celou jeho práci charakteristický. V daném případě se s využitím pruského nářečního materiálu snaží vyřešit, zda zmíněný adverbialní sufix *-ai* v litev., *-i* v lot. a *-ai* v pruštině pochází z IE **-oi* (**-ai*), nebo z IE **-āi*.

Výklad vývoje baltských číslovek je v této monografii rozdělen na tři kapitoly, které se postupně věnují vybraným druhům číslovek, a to číslovkám základním (Kardinalia), řadovým (Ordinalia) a druhovým (Kollektivzahlen). Způsob, jakým je tu vývoj baltských číslovek popisován, je velmi obdobný jako u dříve vykládaných slovních druhů. Sledují se zde převážně korespondence baltských tvarů v jiných indoevropských jazycích a hledá se předpokládaný výchozí indoevropský tvar, z něhož se vyvinuly konkrétní baltské tvary. Stang se pouští i do rekonstrukce původu tvarů jiných indoevropských jazyků, zejména starověkých.

Stejný přístup ke zkoumanému materiálu nacházíme i u posledního slovního druhu, jenž je součástí kapitoly o nominální flexi, a to u deadjektivních adverbií (sic!). Již zde bylo zmíněno, že Stang rozděluje adverbia na dvě skupiny, jednu probírá v rámci adjektiv, od nichž jsou deadjektivní adverbia odvozena, druhá skupina je vyložena samostatně a tvoří ji obecněbaltská zájmenná příslovce typu **kur*, **kad*, **ten* apod. se svými konkrétními realizacemi v jednotlivých baltských jazycích. Tato adverbia Stang odvozuje od baltských pronominálních kmenů.

Poslední součástí oddílu o nominální flexi je kapitola o pohybu přízvuku ve vybraných nominálních paradigmatech. Stang poukazuje na velkou podobnost přízvukových paradigmat některých nominálních lexikálních jednotek v baltských a slovanských jazycích. Zároveň však upozorňuje na nestejný počet a rozdělení přízvukových paradigmat v těchto jazycích a snaží se objasnit výchozí baltská přízvuková paradigmata a jejich indoevropské korespondence. Zákonitosti pohybu přízvuku ve jméně nejprve zkoumá na substantivech (po jednotlivých kmenech), adjektivech a rodových zájmenech,

poté, i s pomocí právě zjištěných faktografických údajů, popisuje obecné zákonitosti pohybu přízvuku a dosavadního vývoje současných přízvukových paradigmat. Podobně jako Kazlauskas se i Stang snaží objasnit vztahy baltského paradigmatu s pohyblivým přízvukem a indoevropských paradigmat s kólovým barytonním a oxytonním přízvukem (v baltských jazycích není doloženo). Baltský stav tu srovnává zejména s řečtinou a starou indičtinou.

2.3.3 Sloveso

Vývoj baltského slovesa není ve Stangově výkladu předveden jako komplexní systém. Po stručném a poměrně nesourodém obecném úvodu je těžištěm autorova zájmu popis vývoje vybraných funkčně-strukturních jednotek od jejich předpokládané původní indoevropské podoby ke konkrétním realizacím v baltských jazycích a rovněž vysvětlení motivace takových změn. Stang konstatuje, že baltský slovesný systém není tak archaický jako nominální. Vysvětluje, že baltské jazyky opustily indoevropský systém způsobů indikativ – optativ – konjunktiv (a injunktiv) a staré optativní formy vyčlenily pro rozkaz a výzvu ve větě hlavní. Nově se vytvořily optativní a kondicionálové tvary a modus relativus (v lit. a lot.).

Následující výklad se zabývá tříděním a vývojem morfémů, jež obsluhují různé slovesné kategorie, a konkrétními realizacemi těchto daných morfémů. Nepředkládají se ucelená formální paradigmata, nýbrž jde převážně o výklad inventáře tvarů. V úvodu jsou roztrženy slovesné kmeny nezávisle na modalitě obsluhovaných tvarů,⁷ poté je v centru zájmu problematika morfologického vyjádření slovesného vidu, na niž navazuje samostatná kapitola o vývoji baltských slovesných osobních koncovek. Až po těchto kapitolách se Stang blíže věnuje kategorii slovesnému způsobu (die Modi), ale činí tak poměrně

⁷ viz str. 309: „Ich werde im folgenden – indem ich vorläufig von den modalen Bildungen absehe – die drei Gruppen von Stämmen betrachten, auf denen das Verbsystem aufgebaut ist: den Präsensstamm, den Präteritalstamm und den Infinitivstamm.“

nesystematicky, probírá jen některé způsoby z tradičně vyčleňovaných. Vzhledem k tomu, že v této gramatické kategorii je mezi jednotlivými baltskými jazyky poměrně dost rozdílů, popisuje Stang stav v litevštině, lotyštině a pruštině postupně v samostatných kapitolách. Dále se pak zabývá vývojem participií a infinitivního tvoření. Výklad slovesa je zakončen analýzou vývoje akcentuace slovesného systému, jež je prováděna podobně jako v analogické kapitole u nominální flexe.

Demonstrujme si nyní blíže, jak Stang přistupuje k výkladu slovesných tvarů. Ty jsou v souladu s dosavadní tradicí interpretovány jako spojení slovesného kmene s osobní koncovkou, jejichž uniformovaný charakter v baltských jazycích je dále upřesněn.⁸ Stang zároveň poukazuje na syntetický charakter baltského slovesa, který se uchoval díky snadné sufixaci. Tím se podle něj podobá baltský slovesný systém slovanskému. Uvádí, že baltské i slovanské sloveso mělo ve starším vývojovém stádiu společný protiklad transitivity : intransitiv, k rozdílům došlo až v pozdější době.

Již bylo řečeno, že Stang v úvodu vykládá vývoj jednotlivých slovesných kmenů, a to kmene přítomného, minulého a infinitivního, které tvoří základ dalších příslušných slovesných tvarů.

1. Přítomné kmene (die Präsensstämme)

Z hlediska struktury přítomného kmene Stang rozděluje baltská slovesa na 3 skupiny:

⁸ viz str. 3: „... man findet keinen Gegensatz zwischen primären und sekundären Endungen, sondern nur eine Reihe von Endungen, die allen Tempora gemeinsam ist. Die einzige Variation innerhalb des Endungssystems ist, dass die athematischen Endungen im Preuss. und im älteren Lit. und Lett. erhalten sind und dass schwache Spuren dieser Endungen in der heutigen lit. und lett. Sprache noch bestehen. Der ieur. Gegensatz aktiver und medialer Endungen ist geschwunden. Im grossen und ganzen tritt das baltische Verbum als ein modernes System hervor mit denselben Kategorien, die in den lebendigen germanischen und romanischen Sprachen ausgedrückt werden.“

- i. atematická,
- ii. poloatematická,
- iii. tematická.

Výše uvedené skupiny dokládá inventářem tvarů a ty popisuje. Jednotlivé kmeny hodnotí z hlediska jejich vztahu k předpokládanému indoevropskému základu, k baltským tvarům hledá morfologické korespondence ve starověkých i současných indoevropských jazycích.

Podrobněji se pak věnuje poloatematickým slovesům, která definuje jako slovesa, jež mají v 1.SG tematické tvary, ale v ostatních osobách tvary atematické. Vymezuje tyto základní skupiny:

- i. slovesa typu *galēti, gali* – *i*-kmeny,
- ii. slovesa typu *sakyti, sako* – *ā*-kmeny,
- iii. slovesa s préteritálním *ē*-kmenem typu *vesti*.

Poloatematická slovesa s přítomným kmenem na *-ā-* dále dělí podle podoby infinitivního kmene, a to na slovesa s infinitivním kmenem na *-ā-* (typ *bijo, bijoti*) a slovesa s infinitivním kmenem na *-ī-* (typ *sako, sakyti*), a dodává, že v litevštině a lotyštině se první typ vyskytuje zřídka, v pruštině naopak často.

Stang dále předvádí přítomná paradigmatata kmenů na *-ā-* a *-i-* pro litevštinu a lotyštinu. Pozornost je věnována téměř výhradně původu koncové kmenové souhlásky a jejímu srovnání se situacích v dalších indoevropských jazycích. K jednotlivým paradigmatům uvádí Stang příklady sloves s vysvětlením jejich vztahu k předpokládaným indoevropským tvarům a srovnává je rovněž se stavem v ostatních baltských jazycích.

Následující část se zabývá tematickými slovesy. Je zmíněno, že podobně jako v ostatních indoevropských jazycích i v baltských jazycích tematická slovesa v postindoevropském období expandovala, přičemž v průběhu paralelní-

ho vývoje indoevropských jazyků mohly vzniknout některé shodné prvky. Tematická slovesa jsou v tomto výkladu rozdělena na skupiny podle struktury kmene/kmenů – na slovesa na *-e/o-* (bez „druhého kmene“ a s ním), slovesa s nazálním infixem a slovesa se sufixem *-sta-*, na slovesa s nazálním sufixem a slovesa na *-je/o-*. Na základě četného výskytu ekvivalentů sloves *-e/o-* v dalších indoevropských jazycích Stang konstatuje, že tato slovesa lze pokládat za indoevropské dědictví. Pro jednotlivé skupiny se uvádějí soupisy sloves spolu s jejich srovnáním s tvary v dalších indoevropských jazycích, popřípadě se podrobněji vykládá původ některých zajímavých sloves. K slovesnému podtypu *-auja-* řadí i litevské frekventativum, tvořené z infinitivního kmene sufixem **-avā* spolu s *-d-* (popř. nářečním *-l-*) vloženým mezi kořenovou slabiku a sufix.

Ač se v této části knihy systematicky nepracuje s prozodií, u sloves s víceslabičným infinitivním kmenem a u litevských sloves se sufixem *-ina-* je uvedeno pravidlo pro pozici přízvuku u kauzativ a denominativ.

2. Préteritální kmeny (die Präteritalstämme)

V úvodu kapitoly o préteritálním kmeni se konstatuje, že baltský préteritní kmen tvoří sufxy *-ā-/-ē-*. V litevštině pokládá Stang jeho tvoření za celkem jasné, pro popis pruského stavu nemáme dostatečný materiál a doklady, které jsou k dispozici, jsou jen málo průkazné. Stang přesto tvrdí, že préteritální kmen v pruštině byl stejný jako v litevštině a lotyštině. Uvádí, že ve spisovné lotyštině a většině jejích nářečí préteritální kmen na *-ā-* zcela vytlačil kmen na *-ē-*. Kapitola se dále věnuje pravidlům distribuce sufixů *-ā-*, *-ē-* v litevštině, charakteristice vybraných litevských sloves z hlediska préteritálního kmene a objasnění původu baltského préteritálního kmene s obsáhlým srovnáním s indoevropskou situací. Při výkladu původu baltských sufixů *-ā-*, *-ē-* se Stang podrobně zabývá historickými sémantickými okolnostmi vzniku baltského préterita.

3. Infinitivní kmeny, futurum (die Infinitivstämme, das Futurum)

Je poněkud zvláštní, že až v této části Stang vysvětluje některé důležité pojmy, s nimiž pracuje už dříve v textu. Zavádí termín „kmen“ (Stamm), jímž označuje element, jenž bezprostředně předchází koncovce. Pokud mají préteritální a infinitivní kmen společnou slabiku s dlouhou samohláskou a tato slabika v přítomnu chybí, hovoří o tzv. „druhém kmeni“ (zweiter Stamm). Toto pojmenování však podle Stanga není úplně přesné, může totiž vést ke dvojznačnosti, proto navrhuje užívat raději následujících dvou termínů – „kmen“ a „baze“ (Basis). Pod pojmem baze rozumí element, který v přítomnu předchází formantům $*-a$, $*-i$, $*-ā$ a v préteritu předchází formantům $*-ē$, $*-ā$, $*-i-ā$. Stang dále zavádí termín „druhá baze“ (zweite Basis), což je element, jenž je oproti přítomnu prodloužen o jednu slabiku ($*-ā$, $*-ē$), a rovněž pojem „kořenový tvar“ (Wurzelform) pro označení všech tvarů, které předcházejí slovesným sufixům.

Následně Stang předvádí skupiny sloves vytvořené na základě různých kombinací vzájemné shodnosti a neshodnosti výše uvedených prvků. Nakonec konstatuje, že z infinitivního kmene se tvoří následující tvary: infinitiv, supinum, optativ, futurum, part. prít. pas. a tzv. „poloparticipium“ (pusdalyvis).

V podkapitole věnované infinitivu a supinu Stang konstatuje, že indoevropský infinitiv a supinum jsou později vzniklé útvary a jde o některé ustrnulé pády slovesného substantiva na $*-ti-$. Poté rekonstruuje, jakým způsobem pravděpodobně vznikly infinitivní tvary v konkrétních baltských jazycích z předpokládaných prabaltských tvarů. V baltských jazycích je dle Stanga protiklad mezi $-ē-$, $-ā-$ s préteritálním významem a $-ē-$, $-ā-$ coby „druhým kmenem“ fundamentální.

Následný výklad se týká futura. Stang shrnuje, že se baltské futurální tvary odvozují od infinitivního kmene a baltské futurum (vedle přítomnu a préterita jeden ze tří obecněbaltských časů) je podobně jako v mnoha jiných indoevropských jazycích sigmatické, tvořené poloatematically pomocí formantu $-si-$

Hlavní pozornost zde Stang věnuje situaci v litevštině a lotyštině, protože pro pruštinu máme doložen jen jeden prokazatelně futurální tvar. Dále se zabývá otázkou původu futura. I baltské futurum odkazuje k starým deziderativním tvarům, zmiňuje pravděpodobný podíl aoristu na vzniku futura (viz str. 399).

Na výklad slovesných kmenů, jak již bylo nastíněno výše, navazuje kapitola věnovaná slovesnému vidu. Stang zkoumá vid z morfologického hlediska, klade si otázku, zda lze o vidu v baltských jazycích (a prabaltštině) hovořit jako o gramatické kategorii, zda v baltských jazycích existuje gramatikalizovaná vidová opozice dvou či více jednotek, podobně jako v kategorii čísla existuje opozice SG a PL. Pro srovnání popisuje stav ve slovanských jazycích, kde vid vyjadřuje opozici dokonavost : nedokonavost, přičemž přítomná forma dokonavého slovesa vyjadřuje budoucnost. Je-li třeba vytvořit nedokonavý vid od slovesa, jež musí mít prefix modifikující jeho význam, užije se pro imperfektivizaci sufixu s iterativním významem. Toto baltské jazyky neznají. Litevština kategorii vidu má, byť odlišnou od slovanských jazyků. Stang však tvrdí, že je splněn požadavek pro vid – speciální příznak (zde „prázdná“ předpona *pa-*) – a zároveň v přítomně existuje protiklad dvou tvarů, které jsou vyhrazeny pro určité funkce, např. předpona *pa-* dává slovesu význam ukončenosti. Momentativa s příponami *-terėti*, *-telėti* mají podobnou funkci jako předpona *pa-*. Stang upozorňuje na pravděpodobný vliv slovanských jazyků na chápání vidových rozdílů. Dále probírá vid v lotyštině a pruštině, kde, zdá se, je situace podobná. I tam existuje gramatikalizovaná perfektivizující předpona *pa-* (*po-*), jež je vyhrazena pro séma zakončenosti děje. V lotyštině se pro vyjádření „nedokonavého“ přítomného významu u sloves plnovýznamovou předponou užívá zvláštní vazby neprefigovaného slovesa s adverbiem.

V úvodu je shrnuto, že baltské jazyky mají jen jednu formu třetí osoby, která obsluhuje SG, PL i DU a její podoba odkazuje k indoevropskému singuláru. V baltských jazycích zanikl protiklad aktivum vs. medium a zároveň zanikl i protiklad primárních a sekundárních koncovek. Atempatická flexe byla výrazněji přítomna ve starších fázích vývoje baltských jazyků, nyní

v litevštině a lotyštině nacházíme jen její pozůstatky.

Pro všechna tři čísla je představena sada osobních koncovek pro tematické a atematické tvoření. Následující výklad se věnuje jednotlivým uvedeným koncovkám. Ty jsou srovnávány se svými ekvivalenty v historických i současných indoevropských jazycích, přičemž se zkoumá, z jakých původních předpokládaných indoevropských podob se baltské osobní koncovky vyvinuly. Rekonstruuje se i vznik tvarů *yra/ir*. Stang je nakloněn hypotéze o adverbialním nebo interjekčním původu *yra/ir*, ale přiznává, že tato hypotéza je poněkud problematická (viz str. 415).

Nyní zhodnotíme, jak je v knize vyložena kategorie slovesného způsobu. Stang uvádí, že indoevropský systém tvořily kromě indikativu ještě optativ, konjunktiv, injunktiv a imperativ (utvořený od indikativního kmene). Oproti tomu v baltských jazycích došlo k reorganizaci celého systému. Původní konjunktiv a injunktiv zanikly, původní optativ se začal užívat převážně v hlavní větě pro vyjádření výzvy. V hlavní větě přejala 2. SG funkci imperativu, jenž se tak přestal tvořit od indikativního kmene. 3. os. dochovaného optativu se užívá pro výzvu a tvoří modální kategorii, pro niž v případě litevštiny užíváme termínu *permissiv* (*adhortativ*). Kromě toho vznikly v baltských jazycích i nové způsoby, a to v litevštině a lotyštině tzv. *modus irrealis* (většinou užívaný ve vedlejší větě), tradičně nazývaný optativ. Stang termínu optativ užívá jak pro starý indoevropský optativ, který se v litevštině uchoval v imperativu bez *-k*, tak pro způsob, který vznikl až v baltských jazycích a který se nyní obvykle označuje pojmem kondicionál. Pro tento optativ Stang užívá také pojmu *perifrastický optativ*.

Perifrastický optativ/kondicionál je podle Stangova názoru s výjimkou 1.SG tvořen ze supina, k němuž je připojeno pomocné sloveso *-bi-*, přičemž ve 3. os. se užívá pouze supinového tvaru bez *-bi-*. Stang ukazuje ekvivalentní způsob tvoření v pruštině (se sufixálním elementem *-lai-*, který, jak uvádí, označuje ve své práci *Das baltische und slavische Verbum* jako kondicionál).

Lotyšské *lai* + ind. prez. vyjadřuje 3. os. imperativu, jež odpovídá litevskému permissivu. V lotyštině se dále vyvinul tzv. debitiv, tvořený spojením částice *jā-* s tvary ind. prez. (v případě slovesa *būt* pomocí *jā-* a infinitivu), a v litevštině a lotyštině dále vznikl tzv. modus relativus, který využívá participiální tvary místo finitních (v nepřímé řeči).

Stang dále popisuje tvary u popsaných způsobů v jednotlivých baltských jazycích. Nejprve popisuje tvoření litevského permissivu a imperativu. Permissiv lze utvořit dvojím způsobem, a to jednak pomocí částice *te-* a 3. os. ind. prez., jednak pomocí *te-* a zvláštní formy odvozené od ind. prez. Častější je první typ tvoření. Kromě částice *te-*, jejíž původ je nejasný, je první typ tvoření zřejmý. Druhý typ zahrnuje starou (indoevropskou) 3. os. optativu. Jednotlivé formy pak vykládá a přiřazuje je ke kmenům (*-ie* ← *e/o-*, *-ī* ← *i-*). Permissivní *-ie* má základ v indoevropském **-oit*, *-ī-* vychází z *-i-*+slabý stupeň indoevropského optativního sufixu *-iē*.

Stang zkoumá tvoření permissivu ve staré litevštině, jež vykazuje rozdíly oproti současnému stavu. Výše jsme již zmínili, že Stang u litevštiny rozlišuje dva imperativy – původní s formami indoevropského optativu (tzv. „*k-loser Imp.*“) a nový imperativ, jenž se tvoří přidáním *-k* k infinitivnímu kmeni. Je nakloněn názoru, že tento nový imperativ vznikl z finitní slovesné formy, k níž se připojila částice *-ki* (**-ke*). Klade si otázku, zda základem mohly být staré imperativní tvary shodné s infinitivním kmenem. Z těchto forem se pak mohl vyvinout imperativ tvořený z infinitivního kmene. V některých nářečích je *k-* připojeno k optativním formám na *-j* nebo *-ji* (z **-j-ie*).

Další výklad se zabývá (perifrastickým) optativem, tedy kategorií, kterou běžně označujeme pojmem kondicionál. Jsou zde uvedeny tvary, jež optativ (kond.) obsluhují ve spisovné litevštině, a to včetně tvarů variantních. Na str. 428 je uvedeno pravděpodobně nejstarší litevské optativní paradigma *-čia* (*-čiosi*), *-tumbi* (*-tumbi*), *-tų*, *-tumbime*, *-tumbite*, *-tumbiva*, *-tumbita*. Stang pracuje s úvahou, že s výjimkou 1.SG je charakteristickým elementem optati-

vu (kond.) pomocné sloveso *-bi-*, ale nijak nspecifikuje, o jaký tvar slovesa se jedná a jaký mělo toto sloveso význam. Uvádí morfonologické změny, ke kterým došlo u některých tvarů (*mb*→*m*, *i*→*ē* (podle *ē*-prét.), odpadnutí *-bi-* v 3. os. (tvar se pak rovnal supinu, a to se začalo brát za základ optativu). Dále je vykládán původ slovesa *-bi-* s jeho indoevropskými souvislostmi – **bh(u)i-* (*fiō*, *fīs*, *fit* atd.) – v balt. doloženy jen prét. formy. U zvláštního tvaru 1.SG se upozorňuje, že tvary *-čiau/-tau* jsou novotvary pod vlivem *ē*-préterita. Tvary *būčia*, *būčio* odkazují na původní tvar 1.SG indoevropského optativu (**-tiā*). Stang dále vykládá možný původ **-tiā* ve starém nominálním (!) tvoření **-tiā*, jež původně nemělo s 1.SG opt. nic společného. Připouští kladnou odpověď na otázku, zda verbální substantiva získala od infinitivního kmene slovesný a modální význam. Jak se stalo nominální tvoření s modálním významem (**-tiā*) příznakem 1.SG, je však dle něho značně nejisté. V souvislosti s výše uvedeným nominálním tvořením se Stang dotkne jednoho z infinitivních tvarů, který se litevsky tradičně označuje jako „būdinys“. V kapitole o infinitivních slovesných tvarech ho však mezi infinitivními tvary neuvádí.

V části věnované lotyštině se podrobněji zabývá imperativem, optativem (kond.) a debitivem. Uvádí, že v lotyštině splynul imperativ v 2.SG i 2.PL s indikativem. Lotyšský imperativ je historicky totožný se starým litevským imperativem (bez *-k*) a že přítomní funkce identických tvarů odpovídá litevskému přítomnému. Upozorňuje však, že u litevských tvarů, jež odpovídají jednak 2.SG a 2.PL lotyšského imperativu a jednak stejným osobám lotyšského indikativu, jsou intonační rozdíly.

U lotyšského optativu (kond.) Stang objasňuje, že se stejně jako současný litevský optativ tvoří od supina, ale ve spisovné lotyštině má pouze jeden tvar na *-tu*. (V nářečích máme i doklady *-bi-* a *-tum*.) Debitiv je lotyšskou zvláštností. Tvoří se připojením částice *jā* k 3. os. ind. prez. Stang poukazuje syntaktické vlastnosti debitivu – logický subjekt je v dativu, objekt v nářečích však v nominativu. U částice *jā* (*ju*) tvrdí, že je zájmeného původu (relativní **-io-*). Pruský imperativ je vybudován na stejném principu jako litevský im-

perativ bez *-k* a tvoří jen 2.SG a 2.PL.

Stang dále předkládá dva typy tvarů s modálním významem. První typ (na *-sei, -sai*) vyjadřuje (zejména ve větě hlavní) přání či výzvu, druhý typ (na *-lai*) lze významem přirovnat k litevskému novému optativu (kond.). Stang je názoru, že tyto typy je nutné vykládat jako samostatné jednotky. První typ označuje jako optativ, druhý jako kondicionál.

V další kapitole se autor věnuje infinitivním slovesným tvarům – první část participiím, druhá infinitivnímu tvoření. Nejprve popisuje participia aktivní (préz., prét., fut.) a pak všechna participia pasivní. U přítomných aktivních participií uvádí dva typy – indoevropský typ s formantem *-nt-* (připojuje se k prez. kmeni) a nově vytvořené lit./lot. part. na *-damas* (připojované k inf. kmeni). Part. fut. akt. se tvoří připojením formantu **-siant* k inf. kmeni. Vyskytuje se jen v litevštině a lotyštině. Part. prét. má formanty *-ęs/-us-*, které se připojují k prét. kmeni. Stang rovněž vysvětluje syntaktickou úlohu part. na *-damas* (vystupuje jako kongruentní apozice a pouze v nominativu) a dále se zde vykládá původ apozice *-damas*. Ten pokládá Stang za nejasný a uvádí několik možných teorií. Jedna z teorií vykládá *-damas* jako spojení pasivního formantu *-ama-* a *d*, hiátového předělu u některých sloves, jejichž kmen končil na samohlásku. Toto tvoření se pak rozšířilo na všechna slovesa. Stang nabízí i Endzelinsovu teorii, že se tu vyskytuje živý sufix **-d(h)e/o-*. U part. prez. pas. popisuje formant **-omo* a formant **-mo-*, jež jsou společné pro baltské i slovanské jazyky, u part. fut. pas. zakončení na *-dinas* (ve starších textech na *-siamas*). V pruštině toto participium podle Stanga doloženo není, ale je prý pravděpodobné, že zde rovněž existovalo a kromě něj ještě jedno na *-mana-* (jež má paralely v dalších indoevropských jazycích, srov. na str. 446). Part. prét. pas. je tvořeno formantem **-to-*, jenž se připojuje k infinitivnímu kmeni. Uvádí se, že identické **-to-* je i u verbálních adjektiv. V indoevropštině existuje ještě tvoření s *-eno-* (v germánských a slovanských jazycích pro part. perf. pas., to je však baltskému systému cizí (vyskytuje se jen u některých slov mimo slovesné paradigma).

U infinitivního tvoření zkoumá Stang původ infinitivních tvarů a v souladu s tradicí uvádí, že jde o deklinaci slovesných substantiv. Uvádí, že v litevštině je více infinitivních tvarů, jež odpovídají různým pádům původního verbálního substantiva. Ve spisovné litevštině má infinitiv zakončení *-t(i)*, přičemž koncové *-i* v běžné řeči často odpadá. Reflexivní podoba je *-tis(i)*. Podle litevštiny Stang soudí na dat./lok. (str. 447), v nářečích i *-tie*, *te*. Pro lotyštinu uvádí tvary, které navrhl Endzelīns. Druhým popisovaným tvarem infinitivního tvoření je supinum, jež je dle tradice prohlášeno za akuzativ substantiva na **-ti-*. Pro lotyštinu Stang uvádí, že se supinum vyskytuje jen v livonských nářečích. V ostatních nářečích (stejně jako ve spisovné litevštině) se místo supina užívá infinitiv. U pruštiny Stang tvrdí, že syntaktický rozdíl mezi infinitivem a supinem se setřel a tvary jsou zaměnitelné. Pro pruský infinitiv uvádí různé koncovky. V této kapitole se vůbec nevykládá tvar „būdinys“, který vychází z infinitivu. Jak jsme uvedli výše, krátce se o něm zmíní u nominálního tvoření v souvislosti vývojem optativu (kondicionálu).

Poslední kapitola Stangovy knihy se věnuje akcentuaci slovesného systému. Postupně se tu popisují přítomní kmeny, préteritum, verbální substantiva na *-imas*, staré optativní tvary, infinitivní kmen, následuje souhrn poznámek k baltskému slovesu a v závěru se hovoří o přesouvání přízvuku u některých reflexivních tvarů. Stang považuje problematiku pohybu přízvuku v baltském slovesném paradigmatu za obtížnou, a to zejména z důvodu omezeného autentického jazykového materiálu. Píše, že pruské texty nepostačují, lotyštinu uchovala pouze intonace, zatímco ztratila volný přízvuk. O původní pozici přízvuku tak můžeme soudit jen na základě intonace. Nejvíce prozodicky relevantních materiálů máme v litevštině, přesto i tam sledává Stang problémy v nedostatečné probádanosti litevských dialektálních záznamů a nepoužitelnosti většiny starolitevských pramenů pro studium prozodie. Za tímto účelem lze podle Ch. Stanga použít jen Daukšovy texty a v omezené míře i *Katechismus* z roku 1605.

Stang předvádí, že litevské finitní tvary lze přiřadit k jednomu ze dvou

základních přízvukových typů. Slovesa patřící k prvnímu typu mají volný přízvuk, který může připadnout na různou slabiku, slovesa druhého typu mají stálý přízvuk, převážně na kořenové slabice. Mezi tyto dva typy lze rozdělit i pruské a lotyšské finitní tvary. Při rekonstrukci vývoje prozodického systému u sloves Stang dle našeho názoru pracuje podobně jako J. Kazlauskas, tj. metodou vnitřní rekonstrukce s využitím dialektálního materiálu a starých písemných dokladů. Zkoumané jevy vykládá jen v rámci jednotlivých jazyků, aniž by výklad neustále koreloval se stavem ve starých indoevropských jazycích a předpokládaném praindoevropském dialektu. V jedné kapitole přesto Stang srovnává přízvuk v baltském slovesném systému se situací v indoevropských jazycích. Ukazuje, že stav v baltských jazycích se jeví jako zjednodušený stav v jazycích slovanských, ale zejména že situace v indoevropských jazycích starověku, konkrétně ve védštině a staré řečtině, je značně odlišná. Na následujícím příkladu si můžeme demonstrovat, že Stang při určování původnosti určitého jevu či tvaru přikládá velkou váhu situaci v starověkých indoevropských jazycích, přesto si však uvědomuje, že tyto jazyky samy procházely změnami. To si můžeme dobře demonstrovat na případu, kdy Stang uvádí názor ze své knihy *Slavonic Accentuation*, že pohyblivý přízvuk u tematických jmen a sloves je indoevropského původu, ale za slabinu této teorie zároveň pokládá skutečnost, že v sanskrtu ani staré řečtině neměla tematická jména ani slovesa pohyblivý přízvuk, připouští však možnost, že védština (sic!) a stará řečtina nemusejí ve všech ohledech odrážet indoevropský stav a baltská a slovanská jména a slovesa si mohla udržet rysy přízvuku, které jinde zanikly.

3 Jonas Kazlauskas: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*

3.1 Informace o autorovi

Prof. Jonas Kazlauskas (1. 8. 1930 – po 8. 10. 1970) byl litevský jazykovědec, 1960–1962 proděkan, 1968–1970 děkan Historické a filologické fakulty Vilniuské univerzity. V roce 1970 byl zavražděn, pravděpodobně pracovníky KGB. S využitím metod moderní fonologie, morfologie a akcentologie se badatelsky věnoval otázkám vývoje substantivní deklinace, slovesného systému a litevské prozodie. Kromě své stěžejní publikace *Historická gramatika litevštiny (Lietuvių kalbos istorinė gramatika, 1968)*, kterou rozebíráme v této práci, patří k jeho inovativním pracím např. článek *Systém diferenčních příznaků fonémů spisovné litevštiny (Lietuvių literatūrinės kalbos fonemų diferencinių elementų sistema, 1966)*. V baltické jazykovědě prosazoval metodu vnitřní rekonstrukce vývoje jazyka, které vycházejí ze strukturalistického pojetí jazyka. Zejména jeho zásluhou začal v roce 1965 vycházet významný litevský baltistický časopis *Baltistica* (vychází od r. 1965), v němž až do své smrti působil jako odpovědný redaktor. Začal organizovat mezinárodní baltistické konference. Kazlauskas jako první litevský baltista přednášel kurs fonologie.⁹

3.2 Základní charakteristika výkladu

V předmluvě své knihy Jonas Kazlauskas stručně vyložil, před jakými úkoly stojí současná (60. léta 20. stol.) baltistika a v čem on sám vidí cíle své práce. Kriticky se vymezuje vůči jazykovědcům mladogramatického období a jejich vědecké metodice. Neupírá jim velké zásluhy na dosavadním pokroku v bádání v oblasti historického vývoje litevštiny (a baltských jazyků obecně), ale vytýká jim, že příliš kladou důraz na srovnávání s ostatními indoevrop-

9 Ambrazas, Vytautas a kol. 1999: *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. (upraveno, pozn. MV)

skými jazyky a zároveň věnují malou pozornost vnitřní rekonstrukci (analýze) vývoje baltských jazyků. Právě metodu vnitřní rekonstrukce pokládá Kazlauskas za hlavní výzvu pro baltistiku a za svůj cíl si stanovil ukázat, jaké možnosti tento přístup skýtá. Oproti starším snahám o rekonstrukci prehistorické podoby litevštiny jako systému si Kazlauskas klade zdánlivě skromnější úkol – na základě příčinných souvislostí vysvětlit vývoj různých jevů v oblasti prozódie, substantivní deklinace a slovesa, a to tak daleko, jak dovolují prostředky vnitřní rekonstrukce jazykového vývoje s přihlédnutím k některým skutečnostem v jiných indoevropských jazycích. Dokud takto nebudou důkladně prozkoumány změny a jejich pozadí na litevské půdě, nelze se podle něj kvalifikovaně zabývat rekonstrukcí pralitevského a prabaltského systému. Kazlauskas se přitom snaží maximálně se oprostit od srovnávání litevského (a baltského) materiálu se starověkými indoevropskými jazyky (zejména stará indiština a stará řečtina), jak tradičně činili mladogramatikové, neboť tento přístup vedl k tomu, že mnohdy byly některé tvary, jež vznikly až na baltské půdě, mylně ztotožňovány s tvary ve výše uvedených starověkých indoevropských jazycích, o nichž se soudilo, že nejméně ze všech odrážejí původní indoevropský stav, jindy naopak nebyly doceněny archaické tvary baltských jazyků, které nemají protějšky v starověkých indoevropských jazycích. Zatímco s materiálem jiných indoevropských jazyků (zejména starověkých) se v knize pracuje velmi obezřetně, zdůrazňuje autor význam záznamů jednotlivých nářečí a dochovaných historických písemných památek (jež každá sama zároveň odráží určitou nářeční situaci).

Přístup, kdy se nerekonstruuje vývoj litevštiny (a baltských jazyků) jako systému, je vědomý a záměrný a na tuto skutečnost Kazlauskas upozorňuje již v úvodu své práce, kde stanoví priority pro tehdejší baltistiku. Jak jsme uvedli dříve, je Kazlauskas přesvědčen, že není možné rekonstruovat vývoj systému, když nejsou popsány jeho jednotlivé součásti a vztahy mezi nimi. Z názvu knihy je patrné, že v centru autorova zájmu je litevština, to mu však nebrání v tom, aby podnikal exkurzy do ostatních baltských jazyků. Ty mu však slou-

ží spíše jako pomocný prostředek pro srovnání, jejich výklad není paralelním cílem, ani se nepřeceňuje jejich úloha pro rekonstrukci vývoje litevštiny. Tím se Kazlauskasův výklad liší od výkladu Ch. Stanga, jemuž šlo zejména o obecné otázky vývoje baltských jazyků (hovoří dokonce o „baltštině“), ale i o popis stavu v litevštině, lotyštině a pruštině do té míry rozsahem a hloubkou rovnocenný, nakolik to dovoluje dochovaný materiál a jazykovědná hodnota jevů v jednotlivých zkoumaných jazycích.

Kazlauskas svůj výklad historické mluvnice litevštiny rozdělil na tři základní části: Historie akcentuace (*Kirčiavimo istorija*), Historie substantivní deklinace (*Daiktavardžio linksniavimo istorija*) a Z historie slovesa (*Iš veiksmažodžio istorijos*).

3.3 Popis hlavních částí knihy

3.3.1 Historie akcentuace

Z prvků zvukového plánu jazyka se výklad, jak vyplývá z výše řečeného, zaměřuje na problematiku litevské prozodie. To znamená, že kromě kapitoly o osudu indoevropského \bar{o} (jež se výrazně opírá o prozodii) se autor oproti Stangovi vůbec nevěnuje historicko-srovnávací paradigmatické literatury litevských (baltských) fonémů a indoevropským hláskovým korespondencím v baltských jazycích. Vývoje fonémů se Kazlauskas dotýká tam, kde fonologické a morfológické změny souvisely s vývojem litevské prozodie (byly jeho příčinou, průvodním jevem či důsledkem). Z dalšího textu bude patrné, že některé vývojové procesy vykládá fonetickými, konkrétně akustickými okolnostmi zkoumaných jevů.

Litevština je podle Kazlauskase jazykem, v němž diferencující roli mají vedle segmentálních, inherentních vlastností samohlásek i prvky suprasegmentální, prozodické. Tyto vlastnosti však studuje pouze u fonémů, slabik a taktů (přízvukové takty, fonetická slova), nikoliv na úrovni vyšších celků, jako je výpovědní úsek, výpověď a promluva. Těchto souvislostí využívá jen jako

prostředku pro vysvětlení jevů na nižších úrovních. Za příklad uveďme výklad vývoje a postupného zániku akutové intonace u některých zájmen (I.SG *túo*, *júo*; *tq̃*, *jq̃*, N.PL *tíe*, *jíe*, A.PL *túos*, *júos*; *tqs*, *jq̃s*) v určitých litevských nářečích. Akutová intonace se tu podle Kazlauskase mohla vyvinout proto, že zájmena často nesou emfatický přízvuk (*su júo buvai?*), což vytvořilo podmínky pro prodloužení a vznik tzv. tvirtapradė priegaidė. Jednoslabičná zájmena však ve výpovědi mívají slabý nebo nulový přízvuk, proto ztrácejí na napjatosti a akutovou intonaci postupně nahrazuje intonace cirkumflexová.

Pracuje se tu s pojmy kirtis (přízvuk) a priegaidė (intonace). Za nositele intonace je považována slabika (dlouhá přízvučná), nikoliv samohláska (dlouhá přízvučná) jako ve Stangově pojetí. Intonace je akutová, nebo cirkumflexová. Krátké přízvučné a nepřízvučné slabiky ani dlouhé nepřízvučné slabiky intonaci nenesou. Kazlauskas však uznává, že tyto slabiky mají určitou modulaci, která však není fonologicky relevantní. Při popisu litevského přízvuku Kazlauskas vymezuje opozici podle místa přízvuku, opozici podle charakteru přízvuku (intonace) a podle kvantity (přízvučné slabiky mohou být dlouhé nebo krátké). Druhá z uvedených opozic ukazuje, že Kazlauskas chápe intonaci jako určitý typ přízvuku, který se vyskytuje pouze na dlouhých přízvučných slabikách, přízvuk a intonace zde splývají v jeden prozodický element.

V tomto výkladu se tedy nerozlišují přízvuk a intonace jako dva samostatné, na sobě nezávislé prvky, kde intonace je součástí každé dlouhé slabiky bez ohledu na to, zda je slabika přízvučná, či nepřízvučná. Kazlauskas uvádí, že situace v nářečích může být odlišná od spisovného jazyka, např. v aukštaitských nářečích existuje pouze opozice podle místa přízvuku, přízvučné slabiky jsou dlouhé a nerozlišují intonaci. V žemaitských nářečích je až pět intonací (byť fonologicky distinktivní jsou jen dvě), a to cirkumflexová a akutová. Uplatňuje se zde komplementární distribuce, kdy jednotlivé intonace jsou, na základě konkrétní fonetické situace, pouze variantami jedné intonace. V severolitevských nářečích a lotyštině dochází k odtahování přízvuku na první slabiku. Dle Kazlauskase je starší melodický přízvuk postupně vytla-

čován přízvukem dynamickým, jenž se pak v některých nářečích dále mění na kvantitativní. Uvádí se, že před krácením akutových koncovek měl nejdůležitější kumulativní a fonologické postavení melodický vrchol slova. Autor tvrdí, že i v době existence melodického přízvuku existovaly intonace, ale u dlouhých diftongů se neprodlužovala první či druhá část diftongu jako nyní. Původní akutovou intonaci lze chápat jako vysokou a cirkumflexovou jako nevysokou.

V kapitole o prozódii se Kazlauskas zabývá zejména vývojem změny pozic slovního přízvuku. Konkrétně se hovoří o přetahování přízvuku z koncové slabiky v litevských severovýchodních a žemaitských nářečích a lotyštině, dále o charakteru litevského přízvuku v předhistorickém období, o působení Fortunatovova - de Sauserova zákona v litevštině, o různých příčinách přetahování přízvuku z krátké koncovky na akutový kořen, vztazích litevských akcentuačních paradigmat s akcentuačními paradigmaty v jiných indoevropských jazycích. Na poměrně velké ploše jsou probrány otázky vývoje slovesného přízvuku a nakonec změny akutových koncovek a osud indoevropského *ō* v baltských jazycích.

Nebudeme se zabývat autorovými výklady všech jednotlivých jevů, ale pokusíme se formulovat, jaké společné rysy jsou pro jeho metodu popisu vývoje litevské prozodie charakteristické, a demonstrujeme je na konkrétních příkladech. Jak již bylo řečeno výše, neopírá se autorův výklad o srovnání situace v litevštině se situací v starověkých indoevropských jazycích, jak měla ve zvyku generace mladogramatiků. Jednotlivé jevy jsou vykládány metodou vnitřní rekonstrukce (analýzy), pro niž se využívá bohatého nářečního materiálu dialektologických sbírek i historických písemných památek. Autor nepředkládá komplexní přehled vývoje litevské prozodie pro všechna paradigmata, vykládá pouze některé charakteristické změny, ke kterým docházelo na celém litevském (popř. i baltském) území nebo jen v některých nářečích. Záměrem není popsat vývoj od jevů, které byly do té doby na základě značně nekritického zdůrazňování starobylosti starověkých indoevropských jazyků

považovány za archaické, k situaci v současné litevštině. Kazlauskas upozorňuje na to, že některé jevy v litevštině, které se neshodují se situací ve staré řečtině, staré indičtině apod., mohou být původnější než v těchto jazycích. Porovnáváním akcentologických jevů v různých nářečích a s odkazem na reliktní prvky (konzervující předpokládanou původní situaci) v litevských nářečích (popř. i lotyštině a pruštině) rekonstruuje Kazlauskas pravděpodobně starší charakter litevských intonací a jejich vývoj směrem k současné situaci. Tento záměr komplikuje skutečnost, že označování prozodických kvalit nebylo jednotné, mnohé texty zapsali lidé bez filologického vzdělání, popř. přízvuk a intonace nebyly značeny vůbec.

Kazlauskas dochází k závěru, že dříve měl litevský přízvuk melodický charakter, jenž umožňoval existenci dlouhých neredukovaných koncovek, a tvrdí, že akutová intonace dlouhých přízvučných slabik byla oproti cirkumflexové vyšší. Postupně se přízvuk měnil, na různých místech litevskojazyčného území nestejně rychle, na dynamický, přičemž nejdynamičtějšího charakteru dosáhl v žemaitských nářečích, zatímco ve východoaukštaitských nářečích přecházel v přízvuk kvantitativní. Zvýšenost akutu a sníženost cirkumflexu přestávaly být relevantním distinktivním rysem. V této funkci byly nahrazeny zdložením první či druhé móry, u dvojhlásek zdůrazněním prvního (u akutu), nebo druhého (u cirkumflexu) komponentu.

Příčinu převážné většiny změn pozice litevského přízvuku (přetahování přízvuku z koncovky na kořen a naopak, včetně působení Fortunatovova-de Saussureova zákona) Kazlauskas vidí ve fonetických okolnostech výše popsané proměny charakteru litevského přízvuku. Kromě změn, jejichž příčiny byly fonetické, uvádí i změny, jež proběhly na základě analogie, vyrovnávání v rámci paradigmát. Dokladů jiných indoevropských jazyků než baltských je tu užito jako příkladů pro ilustraci starší hypotézy, že baltská akutová intonace souvisí s dlouhými dvojhláskami a skupinami hlásek *-erə-*, *-elə-*, *-enə-* a *-emə-* a cirkumflexová intonace souvisí s krátkými dvojhláskami. Druhým případem, kdy se odkazuje k jiným indoevropským jazykům, je uvedení příkladů podpo-

rujících teorii, že příčinou vzniku baltských a slovanských intonací byl zánik indoevropských laryngál.

Způsob, jakým Kazlauskas v oddíle o prozódii pracuje s materiálem starověkých indoevropských jazyků, si můžeme předvést na jednom z dílčích problémů, kterými se zabývá v kapitole o vztahu akcentuace litevských substantivních paradigmat k akcentuaci paradigmat jiných indoevropských jazyků. V souladu s dosavadní tradicí se tu pro litevštinu vymezují čtyři akcentuační paradigmata (klasické značení 1–4; paradigma č. 2 vzniklo z paradigmatu č. 1 (se stálým přízvukem) působením Fortunatovova-de Saussureova zákona). Odhlédneme-li od působení tohoto zákona, můžeme pro litevštinu podle Kazlauskase vymezit dvě základní akcentuační paradigmata, a to paradigma se stálým kólovým přízvukem na nekoncové slabice s akutovou nebo cirkumflexovou intonací dlouhé přízvučné slabiky a paradigma s pohyblivým přízvukem a akutovou nebo cirkumflexovou intonací dlouhé přízvučné kořenové či kmenové slabiky. Dále se uvádí, že k oběma paradigmatům mohla patřit i slova s přízvučnou krátkou slabikou. Pro paradigma s pohyblivým přízvukem je charakteristické, že s výjimkou forem, jejichž výčet autor uvádí, obsahuje toto paradigma formy s oxytonním typem přízvuku.

Pro starou indičtinu a starou řečtinu Kazlauskas konstatuje existenci 3 akcentuačních paradigmat:

1. se stálým barytonním přízvukem,
2. se stálým oxytonním přízvukem,
3. s pohyblivým přízvukem.

Dále uvádí, že *o*-kmenová substantiva příslušela buď k paradigmatu s barytonním přízvukem (*svápnah*, *ὑπνος*; *vr'kah*, *λύκος*), jenž byl ve všech pádech na kořeni, nebo k paradigmatu s oxytonním přízvukem (*dhūmah*, *θυμός*; *drūmah*, *δρῦμός*), jenž byl ve všech pádech na koncové slabice slova. Za příklad paradigmatu s pohyblivým přízvukem jsou uvedena substantiva s jednoslabičným kmenem, řecké a staroindické **pēd-* || **pōd-* (noha), jehož

litevskými koreláty jsou substantiva typu *šuo*. Upozorňuje se na nápadnou shodnost v pozicích přízvuku a zároveň na rozdíl v akuzativu plurálu, jenž má ve staré indičtině a litevštině přízvuk na koncovce, zatímco ve staré řečtině na kořeni. Tento rozdíl vede Kazlauskase k otázce, jaký měl původně tento pád přízvuk v litevštině. Kazlauskas říká, že pravděpodobně oxytonní. Současná litevština však oproti staré indičtině a staré řečtině oxytonní paradigma nemá. Nyní přicházíme k jádru věci. Kazlauskas připomíná, že stoupenci klasické indoevropské akcentologie odvozovali, byť s určitými pochybnostmi, i paradigma samohláskových kmenů s pohyblivým přízvukem od oxytonního paradigmatu. Vysvětlovali to vlivem souhláskových kmenů. Situaci ve staré řečtině a staré indičtině považovali za referenční bod, který nejlépe odráží původní indoevropský stav, a soudili, že jevy, které se v jiných indoevropských jazycích od tohoto referenčního bodu odlišují, se vyvinuly až v těchto (novějších) jazycích. Kazlauskas dále uvádí, že za argument pro tvrzení o oxytonním původu litevského paradigmatu s pohyblivým přízvukem se považovala akcentuace postpozitivních lokativů, které mají u substantiv příslušejících k paradigmatu s pohyblivým přízvukem oxytonní přízvuk. Na základě srovnání se starou řečtinou a starou indičtinou se domnívali, že tyto lokativy vznikly v době, kdy paradigma s pohyblivým přízvukem mělo oxytonní přízvuk napříč všemi pády. Kazlauskas s tímto tvrzením polemizuje a cestou vnitřní rekonstrukce, srovnáním oxytonních lokativů s barytonním akuzativem při současném vědomém odhlížení od vnějších kritérií se snaží ukázat, že tato dlouho zastávaná hypotéza nemusí být pravdivá, že oxytonní přízvuk postpozitivních lokativů se vyvinul až druhotně. Jako důvod pro takový předpoklad uvádí i rozdíly v přízvuku mezi starou řečtinou a starou indičtinou, což ukazuje, že i v těchto starověkých indoevropských jazycích docházelo k inovacím. Na nářečních dokladech (např. *tuosnà* vedle *katrúosna*; *raštuosnà*, *mergosnà*) a znalostech vývoje přízvuku u prefigovaných sloves a sloves se zvrtnou částicí Kazlauskas ukazuje, že i postpozice, jež je součástí ilativů a inesivů, mohla na sebe přetáhnout přízvuk a poté, když se tvary těchto lokati-

vů paradigmaticizovaly, přešel přízvuk v paradigmatu se stálým přízvukem na kořen, zatímco v paradigmatu s pohyblivým přízvukem se v jednotlivých nářečích přízvuk udržel na koncové slabice nebo přešel na předposlední slabiku. V posledním uvedeném případě vzniká problém, jak vysvětlit akutovou intonaci předposlední slabiky, když v litevštině předpřízvučná dlouhá slabika nabývá cirkumflexové intonace. Kazlauskas nabízí vysvětlení, že příčina tohoto jevu byla fonetická – v podmínkách dynamického přízvuku by k takové změně nedošlo, avšak v podmínkách předpokládaného dřívějšího přízvuku melodického lze takovou změnu přijmout, protože intonace slabiky, která nově získala přízvuk, musela mít vyšší tón než intonace slabiky, z níž přízvuk přecházel. A byla-li tato slabika krátká přízvučná nebo cirkumflexová, jedinou možnou intonací s vyšším tónem byl právě akut. K přetahování přízvuku z koncové slabiky docházelo během paradigmaticizace postpozitivních lokativů, a to z důvodu vyrovnávání pozice přízvuku v rámci celého paradigmatu a z důvodu sílící tendence přechodu na kólový přízvuk. Rozborem intonací v nářečních tvarech inesivu, ilativu, adesivu a alativu Kazlauskas dochází k závěru, že přízvuk na předposlední slabice v některých nářečích je poměrně starobylý a je možné, že oxytonní přízvuk v postpozitivních lokativech vznikl nezávisle na přízvuku pádů, z nichž byly lokativy pomocí postpozice utvořeny. Podobně i přízvuk akuzativu a *o*-kmenového genitivu paradigmatu s pohyblivým přízvukem byl původně pravděpodobně barytonní, byť tvary alativu a ilativu z nich vytvořené měly oxytonní přízvuk. Akuzativ singuláru měl barytonní přízvuk i ve slovanských jazycích. Kazlauskas vysvětluje starobylost barytonního přízvuku u akuzativu singuláru tím, že pokud by akuzativ měl původně oxytonní přízvuk, bylo by krajně nepravděpodobné, aby se změnil na barytonový, protože akuzativ coby nejvíce gramatikalizovaný a frekventovaný pád byl značně stabilní a stěží by prodělal takovou změnu. Totéž se dle Kazlauskase týká i nominativu plurálu, jehož barytonní přízvuk je rovněž starý.

Kazlauskas tedy výše popsaným postupem s jistou dávkou opatrnosti vy-

vrací hypotézu o oxytonním původu litevského *o*-kmenového paradigmatu s pohyblivým přízvukem. Dále opatrně tvrdí, že v tomto ohledu by litevština na základě výsledku vnitřní rekonstrukce mohla ve srovnání se starou řečtinou a starou indičtinou vykazovat větší starobylost. Je prý totiž možné, že v těchto dvou jazycích se starší paradigma s pohyblivým přízvukem změnilo na oxytonní s výjimkou jednoslabičných souhláskových kmenů.

Kazlauskasovu metodu vnitřní rekonstrukce, jež využívá litevského a širě baltského materiálu, lze demonstrovat i na analýze vývoje přízvuku prefigovaných sloves. Výklad začíná konstatováním existence deverbativních substantiv odvozovaných od prefigovaných sloves pomocí různých sufixů. Následuje inventář nářečních příkladů seřazený do skupin podle prefixu s charakteristikou jednotlivých skupin, z něhož vyplývá, že intonace prefixu v těchto substantivech se může lišit od intonace prefixu u slovesa nebo od intonace předložky. Prefix mohl navíc nabývat variantních podob. Kazlauskas si dále všimá, že probíhá určité pnutí mezi tendencí prefixů vyvíjet se coby uzavřený mikrosystém nezávisle na předložkách a s tendencí uchovat si na ně určitou vazbu. Rozborem variant prefixů utvořených od stejné předložky, jejich přízvucnosti či nepřízvucnosti a intonací dochází k závěru, že sloveso, jež se užívalo spolu s předložkou (příslovcem), která se pak přetransformovala v předponu, bylo původně v enklitické pozici. Jen tak mohl podle Kazlauskase vzniknout model tvoření deverbativních substantiv, pro nějž je charakteristický přízvuk na předponě, metatonie jednoslabičné předpony a změna pozice přízvuku u dvojslabičných předpon. Zároveň je z rozboru patrné, že částicový element nacházející se mezi prefixem a slovesem byl původně nepřízvucný.

Na uvedených dvou příkladech jsme mohli vidět, jakým způsobem Kazlauskas pracuje s prozodickým materiálem. Příčiny vývoje zkoumaných jevů hledá v litevštině samé a jejích nářečích, případně v dalších baltských jazycích a jejich nářečích. Na slovanských jazycích ukazuje, že mají mnohé shodné či podobné rysy s jazyky baltskými, ale materiálem slovanských jazyků procesy

v litevštině a baltských jazycích primárně nevysvětluje. Starověké indoevropské jazyky mu slouží jako srovnávací materiál, jemuž však nepodřizuje svůj výklad, zároveň na nich ukazuje, jakým způsobem s nimi zacházejí jazykovědci mladogramatické školy, a na základě výsledků svých analýz poukazuje na slabiny jejich přístupu. Vodítkem pro popis vývojových změn a určení časové posloupnosti jednotlivých prozodických jevů je mu analýza a srovnávání jevů uvnitř jednotlivých nářečí i ve vztahu k jiným jazykovým celkům a jejich konfrontace s již známými informacemi o vnitřních zákonitostech litevské prozodie a jejího vývoje. I ty však podrobuje opětovnému a důkladnému kritickému přezkoumání, jež mu umožňuje jeho výborná orientace v rozsáhlém dialektologickém materiálu.

Ve fonologické části lze pozorovat, že výklad vývoje prozodických prostředků u slovesa nese určité znaky systémovosti, a to zejména ve srovnání s popisem vývoje prozodie u jména, kde si autor vybírá jen některé problematické a zajímavé dílčí jevy, nikoliv charakteristiky celých paradigmat. Oproti Stangovi se Kazlauskas nezabývá popisem indoevropských hláskových korepondencí v litevštině a baltských jazycích.

3.3.2 Historie substantivní deklinace

Již z názvu tohoto oddílu je patrné, že výklad vývoje jmenné deklinace je zúžen pouze na substantiva. Lze se domnívat, že k rozhodnutí zabývat se pouze substantivy vedlo prostorové a časové omezení a také Kazlauskasův zájem o vývoj substantivní paradigmatiky, jemuž věnoval před námi popisovanou *Historickou gramatikou litevštiny* již několik odborných článků. Kazlauskas pravděpodobně cítil potřebu raději důkladně popsat vývoj jednoho segmentu, než bez předchozího podrobného bádání jednotlivých stavebních částí spekulovat o vývoji systému jako celku. To by bylo zcela v souladu s jeho metodickým stanoviskem.

V prvních kapitolách jsou na několika stranách probrány vývojové aspekty gramatických kategorií substantiv. Konkrétně se Kazlauskas zabývá katego-

rií jmenného rodu, čísla a pádu (v tomto pořadí). Na kapitulu o čísle přímo navazuje samostatná kapitola věnovaná duálu. Ve výkladu jednotlivých kategorií jde spíše o shrnutí informací o současném stavu ve srovnání s předpokládaným stavem starších etap vývoje na baltském území. Po výkladu vývoje gramatických kategorií substantiv následuje problematika litevských kmenů (deklinačních typů). Další tematický celek oddílu tvoří výklad vývoje vybraných pádů, konkrétně jde o tvary D.SG, D.PL, I.PL a o skupinu litevských lokativních tvarů. Zbytek oddílu tvoří podrobný výklad vývoje jednotlivých substantivních kmenů, další kapitoly se pak věnují některým dílčím aspektům vývoje litevských substantivních kmenů. V kapitolách o vývoji kategorií substantiv Kazlauskas pracuje s tradičními lingvistickým terminologickým aparátem. U jmenného rodu shrnuje, že současná litevština a lotyšтина mají ze synchronního pohledu jen dva jmenné rody – maskulinum a femininum. Dochované predikativní tvary typu *šalta*, existence neutra v pruštině a jazyková situace v baltofinských jazycích (maskulinní *o*-kmeny přejaté z východobaltských nářečí mají ve finštině zakončení *-as*, *o*-kmeny přejaté do finštiny s koncovkou *-a* byly v době přejímky zřejmě středního rodu) jsou podle Kazlauskase dokladem toho, že neutrum dříve existovalo i v litevštině a lotyštině. Tato původem baltská substantiva, jež ve finštině mají zakončení *-a*, mohou být odrazem *o*-kmenového neutra, které, analogicky k *u*-kmenovému neutru (*medu*, sanskt. *madhu*), odpovídalo čistému kmeni a tvarově se shodovalo se současnými adjektivními tvary typu *šalta*. Litevské neutrum si tedy podle Kazlauskase mohlo uchovat podobu starého indoevropského *o*-kmenového neutra a nevyvinulo se tedy přenesením indoevropského adjektivního **-od* na substantiva, jak se převážně soudilo, ani nemělo v nominativu a akuzativu koncovou sonantu *-m* či *-n*, která byla zřejmě přidána až později v analogii k akuzativu ostatních rodů.

Kazlauskas dále uvádí, že pro většinu indoevropských jazyků je charakteristický třírodový systém (M, F, N), jenž se v litevštině a lotyštině nedochoval. Trojrodovému systému předcházela systém dvou rodů, životného a neživ-

votného, který je doložitelný v chetitštině, jednom z nejarchaičtějších indoevropských jazyků. Systém M – F – N se tam vůbec nevytvořil. Ukazuje, že současná litevština rozlišuje u substantiv tvary singuláru a plurálu, v žemaitských dialektech je stále živý i duál, který dříve existoval na celém litevskojazyčném území. Dále autor poukazuje na skutečnost, že většina singulárových a plurálových forem se v rámci paradigmatu liší, jen v ojedinělých případech se singulárové a plurálové formy shodují, přičemž při stejné grafické podobě bývá distinktivním rysem intonace, jindy jde o absolutní homofona. Kazlauskas označuje plurál za mladší než singulár a dokládá to jednak vývojem v rámci litevštiny, kdy např. A.Pl. byl utvořen z A.SG aglutinací -s, a častější shodou či podobností pádových forem v rámci plurálu, jednak příkladem velmi archaické chetitštiny, kde plurál úplně chybí. O duálu píše, že jej nemají všechny indoevropské jazyky. V litevštině duál dříve bezpochyby existoval a byl velmi rozvinutý, nyní však autor v souladu s tradicí nevymezuje duál ve většině litevských nářečí jako samostatnou kategorii. V úvodu kapitoly o vývoji kategorie pádu Kazlauskas představuje pro indoevropské jazyky dva základní modely deklinačních paradigmat, a to model centrálního, tj. východního indoevropského jazykového areálu (indo-íránské, baltské a slovanské jazyky a arménština), pro který jsou charakteristické inovace, a model periferní, tj. západní, který je konzervativní a je pro něj typický menší počet pádů. Uvádí, že dlouhou dobu se předpokládalo, že paradigma s větším počtem pádů je starší než paradigma s menším počtem pádů. Za původní indoevropský stav byl dlouho považován počet sedmi pádů (popř. osmi, přiřazuje-li se k pádům vokativ) a soudilo se, že deklinační systémy, které mají málo pádů, ostatní pády ztratily. Platila tedy úměrnost – čím více pádů, tím starší deklinační systém, a naopak deklinační systémy s nízkým počtem pádů prodělaly více změn, a jsou tedy mladší. Kazlauskas připomíná, že takový názor byl již v době, kdy psal svou práci, kritizován a pro starší fázi indoevropského prajazyka se po korekci předchozí teorie předpokládal systém s nízkým počtem pádů (2–4), tedy systém bližší spíše západním indoevropským jazykům. Ve

starší fázi (v anatolských jazycích) však některé pády ještě nebyly diferencovány a převládala derivační flexe oproti flexi paradigmatické. Na materiálu homérské řečtiny, staroindičtiny a arménštiny Jonas Kazlauskas ukazuje, že některé pády vznikly paradigmaticizací adverbialních a pseudoadverbialních výrazů a že některé pádové formanty neměly funkci flektivní, nýbrž slovo-
tvornou. Analýzou pádových tvarů dospívá k závěru, že pruské deklinační paradigma je v rámci baltských jazyků nejstarší, protože má nižší počet pádů a některé pády se v něm vůbec nevytvořily (I, L) a nahrazovaly se spojením předložky s jiným pádem, zatímco litevština a lotyšтина si lokál a instrumentál vytvořily. Kazlauskas zároveň vysvětluje, že za pád nelze pokládat výrazy typu litevského *namie*, jež je nutné chápat jako adverbium. Analogické výrazy nacházíme i v jiných indoevropských jazycích.

Vývoj indoevropského deklinačního systému podle Kazlauskase směřuje zpět k nejstaršímu, dle všech indicií neflektivnímu substantivnímu systému. Mezi stavem současným a nejstarším existovalo mezistádium, kdy byl deklinační systém založen na protikladu dvou pádů – ergativního (aktivního) a neergativního (absolutního).

Další výklad se zabývá hodnocením tvarů pádů litevských substantiv. Ta jsou přiřazena k historickým samohláskovým (*(i)o-*, *(i)ā-*, *ē-*, *i-*, *u-*) a souhláskovým (*n-*, *r-*, *s-*, *l-* aj.) kmenům. Rozdělení na samohláskové kmeny vychází z historického stavu, který ze synchronního hlediska již není aktuální, neboť původní samohláskové kmeny přešly na souhláskové. Uvádí se, že zaniklo i sémantické pozadí této klasifikace a dřívější produktivní kmenotvorné sufify v průběhu vývoje splynuly s koncovkami. Autor upozorňuje na rozpor mezi terminologickým označením a povahou zkoumaného jevu. Místo klasifikace podle kmenů by bylo přesnější hovořit o deklinačních typech (deklinacích), které se navzájem neliší kmenem, ale koncovkou, přesto se v souladu s tradicí přidržuje klasického schématu. Některé deklinační typy byly produktivní, jiné neproduktivní (ty později zanikaly).

Kazlauskas poukazuje na tendenci vyjadřovat určité vztahy stejnými strukturními prostředky, morfémy, jež vede k splývání některých deklinačních typů, k přechodu slabších deklinačních typů k silnějším za předpokladu, že pro unifikaci vzniknou vhodné podmínky, tj. shoda tvarů některých pádů v mezi paradigmaty. Některé původní kmeny v průběhu vývoje zanikaly. Zároveň již od praindoevropských dob probíhala přeměna klasifikace podle deklinačních typů na klasifikaci podle rodů. Již tehdy existovala souvislost mezi deklinačním typem a rodem, určité deklinační typy obsluhovaly téměř výhradně substantiva jednoho rodu. Kazlauskas upozorňuje, že specializace deklinačních typů na obsluhu určitého rodu v baltských a ještě více ve slovanských jazycích postoupila dále než v některých jiných indoevropských jazycích, jako příklad uvádí např. latinu a řečtinu, kde např. ještě existovala i okmenová substantiva ženského rodu. Zbývající rozsáhlá část výkladu substantivní deklinace se zabývá rozborem vybraných litevských pádů a z větší části analýzou litevských substantivních kmenů a některých významných vývojových tendencí v litevštině. Nyní se pokusíme ukázat obecné rysy výkladu této problematiky.

Kazlauskas nejprve podává stručný přehled informací o daném jevu. Ten dokládá inventářem jazykového materiálu, převážně nářečního a historického. V případě, že věc není zcela jednoznačná a vyžaduje podrobnější zkoumání, nebo teorie zastávané jinými jazykovědci jsou v rozporu s autorovým názorem, snaží se cestou vnitřní analýzy rekonstruovat daný jev, a to jak ze synchronního, tak diachronního hlediska. Cílem výkladu je důkladně a kriticky zhodnotit dosavadní názory a nabídnout nové možné pohledy na zkoumané jevy. Snaží se předkládat různé alternativní hypotézy vývoje daných jevů. Vzhledem k tomu, že jde často o pouhé spekulace, byť poměrně přesvědčivě empiricky podložené, nejsou jeho závěry kategorické a berou v úvahu nedostatek jazykového materiálu a jeho kolísající kvalitu a vypovídací schopnost.

Těžiště zájmu leží v rekonstrukci vývoje jevů v litevském a obecně baltském období, pozornost je ale věnována i výchozímu indoevropskému stavu a

srovnání s ostatními indoevropskými jazyky. Cílem není vždy a za každou cenu zpětně rekonstruovat vývoj až do praindoevropské podoby a srovnávat litevštinu s jinými indoevropskými jazyky, jde spíše o zhodnocení a vzájemné porovnání doložených litevských tvarů a jejich formantů. Tam, kde není sporu o výchozí indoevropské podobě určitého formantu, popř. několika variant formantů, Kazlauskas konstatuje jeho (jejich) podobu a dokládá ji příklady z různých jazyků. Jinak však indoevropského jazykového materiálu užívá k výkladu změn v rámci litevštiny a dokládá jím, že podobné či analogické procesy mohly probíhat i v jiných indoevropských jazycích.

Nezastupitelnou úlohu má v tomto výkladu detailní zkoumání nářečnických tvarů, neboť pouze při komplexním srovnání nářečnického materiálu vychází na povrch širší vývojové souvislosti. Při srovnávání nářečnických tvarů a způsobu jejich tvoření se sledují různé příčiny změn – fonologické (včetně prozodických), morfologické, systémové (analogie, vyrovnávání tvarů aj.), sémantické, změny vycházející z frekvence užívání jednotlivých pádů aj. Kazlauskas se i zde snaží spíše o kritický přístup a s využitím vnitřní analýzy ukazuje, že skutečná příčina určité změny může být jiná, než se na první pohled zdá. Pro jednotlivé kmeny je obvykle vyloženo celé formální paradigma s komentářem k vývoji tvarů jednotlivých pádů, u některých kmenů se výklad zaměřuje jen na ty pády, které jsou nějakým způsobem zajímavé či u nich nestačí odkaz na dřívější analogický výklad.

3.3.3 Z historie slovesa

Výklad historie litevského slovesa u Kazlauskase je svým rozsahem menší než výklad substantiva. Nezačíná charakteristikou příslušných gramatických kategorií litevského slovesa, jako tomu bylo analogicky se jmennými kategoriemi u substantiva, nýbrž je uveden představením dvou základních indoevropských slovesných paradigmatických typů, na něž navazuje vývoj baltských osobních koncovek. Další výklad lze rozdělit na dvě části – na výklad inventáře litevských tvarů a na rekonstrukci vývoje litevského indikativu přítomnosti (slo-

vesa rozdělena podle typu kmene na atematická, tematická a slovesa s infixním kmenem *sta-*), préterita (s prodlouženým vokalizmem a se slabým kořenovým vokalizmem) a futura. Obdobně jako vývoj indikativu uvedených časů vykládá imperativ a optativ (u Kazlauskase ve významu kondicionálu). Jde o analýzu inventáře forem a pokus o rekonstrukci vývoje, obojí pouze z hlediska morfologického, nikoliv sémantického.

Nyní se však vraťme ke klasifikaci indoevropských slovesných typů. Jako představitele prvního typu uvádí starou indičtinu a starou řečtinu. Pro tento typ je charakteristické velké množství slovesných tvarů a velká úloha derivace při jejich tvoření. Charakteristickými představiteli druhého typu jsou baltské a germánské jazyky a chetitština. Tento typ je co do struktury jednodušší a derivační rysy jsou v něm jasně odděleny od paradigmatických. Vznikají standardní paradigmata pro jednotlivé kmeny. Kromě toho se v tomto typu diferencoval systém časů. První typ je založen na autonomii paradigmát, oproti tomu pro druhý typ jsou příznačné subordinační vztahy mezi paradigmaty. Ani o jednom ze dvou uvedených typů nelze podle Kazlauskase prohlásit, že plně odpovídá starému indoevropskému modelu, oba obsahují četné inovace.

Připomíná, že ve starém indoevropském období byl sjednocujícím prvkem slovesného tvaru kořen, nikoliv kmen (podle A. Meilleta sám kořen plnil funkci kmene). Jonas Kazlauskas soudí, že starší vývojový stupeň byl skutečně založen na individuálních autonomních paradigmatech, která se později přetvářela na jednodušší systém paradigmát založený na subordinaci. Stěžejní sjednocující roli přebíral kmen, slovesa se pak podle jednotlivých kmenů uspořádávala do paradigmát. Připojuje se k soudobé kritice dřívějšího přístupu, který archaičnost jazyka posuzoval podle staroindického a starořeckého stavu. O tvarech, které ve srovnání s těmito dvěma jazyky v jiných jazycích chyběly, se usuzovalo, že v průběhu vývoje zanikly. Kazlauskas namítá, že skutečnost, že první typ slovesného paradigmátu je archaický, neznamena, že i staroindický a starořecký systém časů a konjugací je rovněž archaický, ale že složitost systému časů ve staroindičtině a starořečtině mohla být inovací. Ana-

lým vztahů mezi jednotlivými slovesnými časy (a jejich tvary v indoevropských jazycích) a jejich formanty (zejména typ koncovek) ukazuje, že pochybnosti byly oprávněné, protože kategorie času se vyvinula až později a žádný (!) dochovaný indoevropský jazyk neodráží původní indoevropský stav. Ten lze podle Kazlauskase rekonstruovat až na základě studia všech indoevropských jazyků.

Dále se Kazlauskas zabývá vztahem času a způsobu. Uvádí, že ve staré indičtině a staré řečtině mají prézens, aorist a perfektum spíše způsobový než časový význam. Prézens vyjadřuje probíhající děj, aorist výsledek děje a perfektum stav. Dle Kazlauskase jsou dějové významy primární a časové sekundární. Někdy jsou tvary strukturně analogické, ale vyjadřují jiný čas. Slovesný kmen bez dalších určujících formálních augmentů necharakterizuje tvar dostatečně. Ve starých indoevropských jazycích představují aorist a imperfektum opozici k perfektu. Aorist a imperfektum se tvoří pomocí sekundárních koncovek, mají stejnou strukturu kmene a význam děje (nikoliv stavu). Kořenový atematický a jiné aoristy patří podle Kazlauskase k nediferencovanému aoristo-prézentnímu systému. Čas je určován sadami rozdílných koncovek – prézens pomocí primárních, aorist a imperfektum pomocí sekundárních. Předpokládá se, že primární jednotky jsou odvozené od sekundárních – *-mi*, *-si*, *-ti* ← *-m*, *-s*, *-t* + *i* (příznak prezentu). Primární koncovky jsou pozdější, nemohly tedy sloužit jako morfologické prostředky pro vyjádření času, tedy i časový systém nemohl existovat. Ve starých indoevropských jazycích existovala opozice prézens–aorist : perfektum. Indoíránský injunktiv může mít různé kmeny a může vyjadřovat různé časy i různé způsoby. Injunktiv je schopen vyjádřit pouze děj. Kazlauskas uvádí tvrzení J. Kurylowicze, že injunktiv je archaismus, v novějších památkách je ho méně a v některých úplně chybí. Je otázkou, zda se prézens a aorist vyvinuly na základě injunktivu. Slovesné způsoby jsou podle Kazlauskase výsledkem dlouhého vývoje, jehož počátky jsou nejasné. Nejstarším způsobem je možná optativ, jenž má pouze sekundární koncovky.

V další kapitole, která se věnuje vývoji litevských slovesných koncovek, Kazlauskas rekonstruuje vývoj koncovkových sad pro baltská atematická a tematická slovesa, vztahy mezi koncovkami těchto dvou skupin sloves a indoevropské souvislosti baltských koncovek. O systému litevských slovesných koncovek se konstatuje, že je mnohem jednodušší než v jiných indoevropských jazycích. Baltské jazyky totiž postrádají sekundární koncovky, které jiné jazyky užívají pro vyjádření minulých časů a optativu. Současný stav litevských (a obecně baltských) slovesných koncovek je dán jednak uchováním archaických rysů, jednak specifickým vývojem baltského slovesa.

Kazlauskas tu rovněž zkoumá jev, který je pro baltské sloveso obzvláště příznačný, tj. společnou formu 3. osoby singuláru a plurálu. Představuje dvě teorie, o nichž se dlouho diskutovalo. První z těchto teorií tvrdí, že tato společná forma 3. osoby se v baltských jazycích vyvinula z původního většího počtu forem. Druhá teorie tvrdí, že jde o baltský archaismus. Připomíná, že kromě baltských jazycích se podobný jev vyskytuje i v některých románských dialektech a v některých starých indoevropských jazycích, jako např. ve staré perštině a tocharštině. Kazlauskas uvádí, že existují různé hypotézy, jak k takovému stavu došlo, nejsou však příliš hodnověrné. Říká, že předpokládaná někdejší existence plurálové formy v baltských jazycích se dlouho zdůvodňovala tím, že ve staré řečtině a staré indičtině 3. osoba plurálovou formu měla a tyto jazyky přece nejlépe odrážejí původní indoevropskou realitu. Kazlauskas uvádí Endzelīnsūv názor, že by bylo příliš odvážné hledat původ baltských jevů v praindoevropštině, když baltské jazyky mají pouze poměrně mladé psané památky. Kazlauskas tvrdí, že baltské jazyky se od praindoevropštiny už hodně vzdálily a ostatní indoevropské jazyky včetně staré řečtiny a staré indičtiny mají samy také mnoho novotvarů. Některé jazyky naopak uchovaly jevy, které se nedochovaly ve starořečtině ani staroindičtině. Kazlauskas navrhuje návrat k myšlenkám z přelomu století, že 3. osoba má tvar čistého kmene, a tedy jediná forma 3. osoby je archaismem a nikoliv novotvarem. Říká, že v jeho době jsou pro uchopení kategorie osoby důležité dva di-

ferenční příznaky – splynutí a nesplynutí účastníka děje s autorem promluvy a jeho účast či neúčast v aktu promluvy. Třetí osoba se aktu promluvy neúčastní. Dříve byla podle Kazlauskase forma 3. osoby v protikladu k ostatním osobám podle jiných diferenčních příznaků. Forma 3. osoby neměla vůbec charakter slovesné osoby a kdysi vůbec nevyjadřovala účast v aktu promluvy jako nyní, nýbrž označovala děj bez jakéhokoliv vztahu k osobě. Kazlauskas to dokládá případy, kdy v některých nářečích označuje forma 3. osoby pouze název děje. V jiných nářečích je na této pozici použit infinitiv. I v současnosti má 3. osoba řadu zvláštností – je frekventovanější než 1. a 2. osoba, protože může označovat i neživé věci a vedle jediného „já“ „ty“ může v každé situaci existovat více „on“, „ona“, „ono“. Pro 3. osobu je typická i její explicitnost. Tyto vlastnosti mohly přispět ke konzervaci jediné formy pro 3. osobu obou čísel. Kazlauskas připouští možnost, že ve funkci 3. osoby může vystupovat samotný kmen, a uvádí paralely ze slovanských jazyků a pruštiny. Flexe u 3. osoby chybí i v řadě neindoevropských jazyků, které tím vytvářejí typologickou paralelu indoevropským jazykům. Forma 3. osoby oproti 1. a 2. osobě nemá v indoevropských jazycích koncovky zájmenného původu. Kazlauskas shrnuje, že 3. osoba v baltských jazycích je pozůstatkem staré a oproti současnému stavu odlišné indoevropské konstrukce. Jde o odraz období ve vývoji indoevropštiny, kdy substantiva s predikativní funkcí nebyla v kongruenci s podmětem.

Dalším tématem v Kazlauskasově zájmu je vývoj prézentu, préterita a futura, tj. vývoj kmenů a postupů, jakými se jednotlivé kmeny spojovaly se sadami koncovek. Ve výkladu prézentu se zaměřuje na analýzu zániku litevských atematických sloves a jejich přechodu k tematickému časování prézentu. Shrnuje, že v litevštině se až do současnosti dochovalo jen malé množství atematických sloves. Atematická slovesa jsou však ve velké míře doložitelná v písemných památkách XVI.–XVII. století, některé formy se jako reliktní vyskytují ještě v litevských nářečích. Kazlauskas ukazuje, že zánik atematických sloves a jejich přechod k tematickým sahá až do předpísemného období

a započal ještě dříve, než začala zanikat atematická flexe, tzn., že atematická slovesa mohla přecházet k tematickému časování ještě v době, kdy byla atematická flexe poměrně silná. Tomu nasvědčuje skutečnost, že některá litevská atematická slovesa mají atematické protějšky v jiných indoevropských jazycích. Litevská atematická slovesa, jež takové protějšky v jiných indoevropských jazycích nemají, jsou pokládána za novotvary vzniklé až na litevské půdě. Třída atematických sloves v baltských jazycích byla kdysi pravděpodobně mnohem produktivnější a začala zanikat poměrně dávno.

Dalším objektem Kazlauskasova zájmu ve výkladu prézentu jsou slovesa s infixními kmeny a *sta*-kmeny. Tyto kmeny jsou v litevštině a lotyštině velmi produktivní, v žádném jiném indoevropském jazyce netvoří tak produktivní skupinu jako v litevštině. V baltských jazycích jsou tato slovesa až na výjimky intransitivní. Formant *sta-* vznikl pravděpodobně až na litevské půdě a jeho vznik podle Kazlauskase umožnila atematická slovesa, jež tvořila dubletní formy typu *gelbti* a *gelbsti*. Po přechodu atematických sloves k tematickému časování byl uvolněný formant *sta-* využit jako jeden z formantů indikativu prézentu.

Ve svém výkladu vývoje minulého času Kazlauskas hovoří pouze o préteritu, pomíjí iterativ i složené minulé tvary. Předvádí systém préteritálních koncovek, rozdělený do dvou podskupin. První podskupinu tvoří osobní koncovky *-au*, *-ai*, *-o* (3.SG+PL), *-om(e)*, *-ot(e)* a druhou *-au*, *-ei*, *-ė* (3.SG+PL), *-ėm(e)*, *-ėt(e)*. Obě podskupiny plní stejnou funkci, ale s préteritálním kmenem se pojí na základě příslušnosti daného slovesa k určitému typu préteritálního kmene. Slovesa obsluhovaná jednou podskupinou koncovek nemohou být v rámci jednoho nářečí obsluhována druhou. Kazlauskas připomíná, že pomocí koncovek první podskupiny se zároveň tvoří i prézens, avšak u jiných slovesných kmenů.

Kazlauskas analyzuje strukturu préteritálních kmenů a jejich vztahy ke kmeni infinitivnímu a prezentnímu. Na základě morfologických vlastností

jednotlivých kmenů dělí litevská slovesa na dvě skupiny, a to na slovesa, jež mají infinitiv shodný s kořenem, a slovesa, jejichž infinitivní kmen se tvoří sufixací. Větší pozornost je dále věnována zkráceným tvarům 3. osoby préterita, jež se vykládají nikoliv jako zjednodušení původní dlouhé formy, ale jako archaický prvek. Krátké préteritální formy litevských sloves, jejichž kořen končí na souhlásku, jsou odrazem indoevropského atematického aoristu. Podobná situace je i u některých sloves, jejichž kořen končí na samohlásku. Krátká forma baltského préterita se liší od staroindického atematického aoristu nepřítomností koncovky *-t*. Baltské jazyky v 3. osobě uchovaly ještě archaičtější formu než ostatní indoevropské jazyky. Forma 3. osoby s nulovou koncovkou je dle Kazlauskase velmi archaická a můžeme bez problémů vysvětlit vývoj od *-au*, *-ai*, *-o* směrem k *-au*, *-ai*, *-o*. Zpětný vývoj lze těžko zdůvodnit, zřejmě tedy není reálné, že by byl vůbec mohl proběhnout. Pokud však k němu došlo, musely formy typu *dėjo* vzniknout až poté, co se utvořily všechny ostatní tvary. U sloves, jejichž kmen končil na samohlásku, se mezi kmen a koncovku vkládalo epentetické *j*.

Ve výkladu vývoje budoucího času se konstatuje, že litevština a lotyšština tvoří futurum od infinitivního kmene a s pomocí formantu začínajícího na *s*. V pruštině se futurum tvoří pomocí pomocného slovesa a participia. Dále se vykládá původ sigmatického formantu, který nemá ve všech litevských nářečích stejnou podobu (*-sia-*, *-si-*, *-s-*). Kazlauskas uvádí různé názory na vývoj paradigmatu litevského futura. Podrobněji se pak věnuje vývoji 3. osoby futura. Uvádí jak teorie vysvětlující zánik koncového *-i*, tak teorii, podle níž ve 3. osobě koncové *-i* nikdy neexistovalo. V souvislosti s tím se zabývá i původem nářečních paradigmat s tvary 1. a 2. osoby plurálu s formantem *-s-*, např. *duosme*, *duoste*. Kapitulu o futuru Kazlauskas uzavírá shrnutím, že litevské (a podobně i lotyšské) futurum bylo původně poloatematické, 1. a 2. osoba singuláru měly tematické tvary, ostatní osoby tvary atematické, a to včetně 3. osoby, jež měla tvar čistého kořene bez koncovky. Kazlauskas ukazuje, že indoevropské jazyky se tvary futura (ač často s formantem *-s-*) výraz-

ně liší a vyvíjely se v jednotlivých jazycích odděleně. Litevské futurum se vyvinulo až po préteritu a podle Kazlauskase se lze domnívat, že se vyvinulo na základě prezentních s-kmenů s různými modálními významy.

V úvodu výkladu vývoje litevského rozkazovacího je analyzován litevský permissiv (*geidžiamoji nuosaka*), který se obvykle tvoří pomocí částice (*te, te-gul*) a tvaru indikativu přítomnosti, někdy i futura či dalších slovesných forem, ve východoaukštaitických nářečích někdy i částicí a imperativem s formantem *-k(-)*. Kromě permissivu Kazlauskas popisuje i litevský imperativ s formantem *-k(-)*, jež nemá pruština ani lotyšтина. Kazlauskas je přesvědčen, že jde o pozdější útvar. V některých východoaukštaitických nářečích jsou imperativy i bez *-k(-)* vedle forem s *-k(-)*, jež jsou pozdější a tvoří novější jazykovou vrstvu pod vlivem okolních nářečí. Imperativ bez *-k(-)* se vyskytuje v reliktních tvarech (*duod* atd.) téměř ve všech písemných památkách XVI.–XVII. století. Na základě toho Kazlauskas soudí, že imperativ s *-k(-)* je vývojově mladší, ale začal se objevovat už velmi dávno.

Současný litevský imperativ se tvoří tak, že se k infinitivnímu kmeni přidává *-k-*, jež bývá srovnáváno s indoevropskými částicemi, např. v ruském *даи-ка*. Někteří jazykovědci předpokládají u *-k-* ugrofinský původ. Kazlauskas říká, že hypotéza o ugrofinském původu litevského *-k(-)* by byla oprávněná, pokud by nebylo možné vysvětlit je materiálem litevštiny a pokud by bylo možné dokázat, že litevské imperativní *-k(-)* není pozdější novotvar.

Kazlauskas dále píše, že ve funkci imperativu baltských atematických sloves mohl být čistý kmen, např. *duo, ei*. Tyto formy splývaly s infinitivním kmenem. Pro zesílení se užívala částice *-gi*, jež byla dříve frekventovanější. Toto *-gi* se stalo neznělým po změně znělých koncových souhlásek na neznělé. Vzniklé koncové *-ki* se krátilo, nezkrácené *-ki* bylo archaismem už u Mažvydase. Ke krácení *-ki* začalo docházet už v předpísemné době. Změna *-gi* na *-ki* musela proběhnout velmi dávno. Kazlauskas ukazuje, že pro vyjádření imperativu plurálu se i nyní vedle imperativu s *-k(-)* často užívá i tvarů

indikativu přítomnosti, např. *einam* apod. Plurálové tvary imperativu s *-k(-)* se tvoří aglutinací *-ki-* + *-me, -te*. Aglutinace je i tam, kde je imperativ bez sufixu, např. *darai-me, darai-te* apod. Ve východoaukštajských nářečích i v případě první osoby plurálu, např. *bėgam-te*. Z forem *dirbkim(e), -t(e)* je vidět, že forma 2.SG měla původně formant *-ki*. Kazlauskas dokládá i užívání formantu *-kie* (vedle 2.PL *eikit*), existují i tvary typu *dirbka* aj. Poměrně podrobně je dále popsáno užití imperativu ve významu permissivu.

Posledním vykládaným modálním kategoriálním paradigmatickým je optativ. Ten Kazlauskas užívá coby ekvivalentní označení kondicionálu. V litevských nářečích má mnoho variantních podob, formy s formantem *-b-* a bez něho, které se v paradigmatech často kombinují. Kazlauskas uvádí, že převažoval názor, že litevský optativ (kond.) s formantem *-b-* vznikl ze supina a pomocného slovesa **bime*, podle jiné hypotézy vznikly tvary litevského optativu (kond.) bez *-b-*, popř. první část optativu (kond.) s *-b-* včleněním indoevropské imperativní formy *-tōd* (viz. 3. os. *suktuo-s, saktu*), jež má ekvivalenty i v jiných indoevropských jazycích, nebo byla první část optativu tvořena pomocí indoevropského imperativního *-tu*, jež lze rovněž doložit v jiných indoevropských jazycích. Kazlauskas dále představuje svou verzi vývoje litevského kondicionálu – dříve samostatné pomocné sloveso začínající na *b-* srostlo se supinem (s výjimkou 3. osoby) a později coby postpozice začalo ztrácet morfologický optativní význam a postupně mizelo, přičemž tvary s *b-* a bez *b-* mohly koexistovat a kombinovat se v rámci paradigmatického; spolu s mizením postpozice a potřebou diferencovat tvary osob pak v některých nářečích sekundárně vznikaly křížením stávajících tvarů nové tvary jednotlivých osob. Kazlauskas dále shrnuje názory na původ nejasného tvaru pomocného slovesa **bime*, v němž někteří viděli indikativ préterita, jiní optativ slovesa *būti*. Otázkou dle Kazlauskase nadále zůstává původ tvarů *būčia, būčio, būciau*.

4 Závěr

V předchozích kapitolách jsme probrali, jakými tématy se jednotlivé analyzované výklady historického vývoje jazyka zabývají a jaká témata zůstávají mimo oblast zájmu autorů, a to jak z důvodu metodického, tak z důvodů ryze praktických, kapacitních aj.

Na začátku práce a v dílčích úvodech jsme nastínili obecně známé rysy obou metodických přístupů, jež vycházejí z příslušnosti autorů k různým jazykovědným generacím. Přestože se období, kdy se Ch. Stang a J. Kazlauskas odborně zabývali otázkami historického vývoje baltských jazyků, do značné míry časově překrývaly, během naší práce jsme si ověřili, že přístupy autorů k danému problému se do značné míry různí, protože autoři vycházejí z odlišných metodických stanovisek.

Rozdíly mezi analyzovanými díly, ale i určité prvky, které jednotlivé výklady sblížují, jsou zvláště patrné při srovnání s referenční publikací *Baltu valodu skaņas un formas* lotyšského baltisty a jazykovědce Jānise Endzelīnse (1873–1961). Jde o práci, jež se opírá o tradiční přístupy indoevropské historicko-srovnávací jazykovědy a podává stručný, ale poměrně systematický přehled baltské fonologie a morfolgie. Zaměřuje se na popis paradigmatické baltského systému, ale vzhledem k Endzelīnsově zakotvení v tradicích indoevropské historicko-srovnávací jazykovědy má jeho práce výrazně diachronní charakter. Endzelīns v duchu mladogramatické tradice srovnává baltský materiál s materiálem starověkých indoevropských jazyků a předpokládanými praindoevropskými tvary. Starověké indoevropské jazyky s doloženými písemnými památkami jsou pro něj velmi autoritativní a poměruje jimi baltské jazyky, zejména při popisu baltských fonémů a morfémů nominální a verbální flexe. Je však zároveň nutné podotknout, že ještě větší důraz v této práci klade Endzelīns na vzájemné srovnání jevů a prvků v rámci baltských jazyků a jejich dialektů. Závěry týkající se chronologického zařazení baltských jazyků a stavu jejich strukturních složek ale nevybočují z klasické indoevropéistické

tradice 19. stol., která staré indoevropské jazyky přeceňovala a stav v současných indoevropských jazycích vykládala jako sled kauzálních změn od původního složitého systému k jednodušším systémům v novějších a současných indoevropských jazycích. Endzelīnsova práce spíše shrnuje závěry dosavadního indoeuropeistického bádání, než by kladla provokativní otázky a nabízela hypotézy k prověření. Oproti monografiím Christiana Stanga a Jonase Kazlauskase však popisuje baltskou fonologii a morfologii nejkompexněji, drží se tradiční lingvistické terminologie a klasifikace a pokouší se vyjádřit k většině strukturních složek. Kromě toho předkládá i souhrnné informace o postavení baltských jazyků v rámci indoevropské jazykové rodiny, o baltských nářečích či znacích, které jsou pro baltské jazyky charakteristické.

Při rozboru prací Ch. Stanga a J. Kazlauskase jsme pozorovali, že na rozdíl od Endzelīnse méně usilují o podání souhrnného výkladu systému, a to i v rámci hlavních podkapitol, ale vybírají si spíše okruhy otázek, které lze na základě nových poznatků a přístupů interpretovat nově či které vybízejí k přehodnocení dosavadních názorů. Přesto u Stanga je oproti Kazlauskasovi patrná větší tendence o ucelenější výklad fonologie a morfologie (vykládá více slovních druhů, jejich kategorií a prostředků). Stang podobně jako Endzelīns shrnuje současný stav a vývoj (počínaje praindoevropským obdobím), který k němu vedl, zatímco Kazlauskas vykládá hlavně dílčí procesy na litevské (popř. baltské) půdě, a to zejména vnitřní analýzou nářečních tvarů.

Stangovi a Endzelīnsovi je společná snaha neustále vidět baltské jazyky v kontextu indoevropského vývoje a ukázat baltské korespondence indoevropských fonémů, morfémů aj. Oproti tomu Kazlauskas usiluje o porozumění vývoji litevštiny v kontextu jazyka samého (souhrnu nářečí a spisovné normy), popř. širší skupiny baltských jazyků, neboť si je vědom, že tato problematika nebyla dosud řádně vyložena. Za prvé tak činí proto, že začíná vidět, že jazykovědci mladogramatické tradice přecenili úlohu starověkých indoevropských jazyků na poli indoeuropeistického bádání a zúžené zorné pole jim neumožňovalo jinak porozumět vývojovým procesům v ostatních indoevrop-

ských jazycích. Kazlauskas ukazuje, že takové myšlenkové východisko vedlo k mnohým mylným či diskutabilním závěrům o starobylosti či novosti určitých jevů, prvků atd. Druhým důvodem, proč se Kazlauskas soustřeďuje převážně na studium jazykového vývoje na litevské (a baltské) půdě, je pocítovaná nutnost nejprve dostatečně objasnit změny, které zde probíhaly. Až po důkladném porozumění těmto změnám bude možné nově a odpovědně zhodnotit vývoj baltských jazyků na pozadí ostatních indoevropských jazyků.

Na základě srovnání s výkladem J. Endzelīnse vidíme, že Stang vychází převážně z mladogramatických pozic srovnávací indoevropské jazykovědy, čemuž odpovídají jeho záměry a metody, zatímco J. Kazlauskas se při výkladu opírá o strukturalistické postupy moderní fonologie, morfologie a morfonologie, vývojové procesy ukazuje jako konkurenci opozic uvnitř jednoho nářečí či napříč několika nářečími, změny vykládá zejména s využitím metody vnitřní rekonstrukce, nikoliv srovnáváním s ostatními indoevropskými jazyky. Některé jevy v oblasti fonologie, a to zejména u prozodie, vysvětluje s využitím akustické fonetiky aj.

Po prostudování obou výkladů lze dospět k závěru, že pro současnou baltistiku je přínosnější Kazlauskasův funkčně-strukturní a kritický přístup, přesto Stangův přínos baltistice a indoeuropeistice nelze bagatelizovat. Stang shrnul znalosti nashromážděné během mnoha desetiletí intenzivního bádání a nabídl podněty k dalšímu bádání. Přestože mj. na základě analýzy Kazlauskasovy práce chápeme, že mladogramatikové viděli baltské jazyky v kontextu indoevropského jazykového vývoje poněkud zkresleně, je nutné ocenit, že se v rámci historicko-srovnávací indoevropské jazykovědy začali baltskými jazyky systematicky odborně zabývat a začali zaznamenávat mizející nářeční materiál, jenž se stal cenným prostředkem pro další studium historie baltských jazyků.

5 Resumé

Historické výklady jazykového systému litevštiny

Cílem práce je analýza a srovnání dvou historických výkladů litevského (a baltského) jazykového systému. Prvním z nich je *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen* (Oslo 1966) indoeuropeisty, baltisty a slavisty Christiana Schweigaarda Stanga, druhým je *Lietuvių kalbos istorinė gramatika* (Vilnius 1968) baltisty Jonase Kazlauskase. Obě knihy jsou pro baltistiku velmi důležité.

Stang předkládá zevrubné shrnutí nejnovějších poznatků o historii baltských jazyků z hlediska mladogramatické tradice indoevropské historicko-srovnávací jazykovědy. Předvádí indoevropské korespondence v baltských jazycích a popisuje vývoj baltských jazyků v kontextu vývoje indoevropských jazyků (se zvláštním zřetelem k starověkým indoevropským jazykům, zejména stará řečtina a stará indičtina), což může vést k některým nesprávným výkladům.

Kazlauskasova monografie je založena na principech moderní fonologie a strukturně-funkčního přístupu k jazyku. Oproti Stangovi se Kazlauskas zaměřuje spíše na dílčí vývojové procesy v litevštině samé (a baltských jazycích), přičemž užívá zejména metody vnitřní rekonstrukce a analyzuje obsáhlý nářeční materiál.

6 Summary

Historical interpretations of Lithuanian language system

The aim of the thesis is to analyze and compare two historical interpretations of Lithuanian (and Baltic) language system. The first one is *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen* (Oslo – Bergen – Tromsø 1966) by Indo-European, Baltic and Slavic philologist Christian Schweigaard Stang, the other one is *Lietuvių kalbos istorinė gramatika* (Vilnius 1968) by Baltic philologist Jonas Kazlauskas. Both books are of major importance for the Baltic studies.

Stang gives a comprehensive compendium of the latest knowledge on the history of Baltic languages in perspective of young-grammarians tradition of Indo-European historical-comparative linguistics. He demonstrates the Indo-European correspondences in Baltic languages and describes the evolution of the Baltic languages in context of the evolution of Indo-European languages (particular importance is given to ancient Indo-European languages, especially Ancient Greek and Ancient Indian) which can lead to some misinterpretations.

Kazlauskas's book is based on methods of modern phonology and structural-functional approach to language. Kazlauskas rather concentrates, in contrast to Stang, on partial evolutionary processes in Lithuanian itself using method of internal reconstruction and analyzing voluminous amount of dialectal data.

7 Použítá literatura

Ambrazas, Vytautas a kol. 1994: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Ambrazas, Vytautas a kol. 1999: *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Endzelīns, Jānis. 1982: *Baltu valodu skaņas un formas*. In: Darbu izlase IV/2. Rīga: Zinātne.

Kazlauskas, Jonas. 1968: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. Vilnius: Mintis.

Stang, Christian. 1966: *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget.